

University of Groningen

Het peilen van de diepte

Miedema, S.

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1997

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Miedema, S. (1997). *Het peilen van de diepte: de relatie tussen werkloosheid en delinquentie bij jongvolwassen mannen*. [, Rijksuniversiteit Groningen]. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Type VI: werklozen uit middenklasse-milieus met een alternatieve levensstijl¹

11.1 Inleiding

Deze levensstijl is, alhoewel ook deze respondenten overwegend afkomstig zijn uit solide middenklasse gezinnen, het best te karakteriseren als een non-conformistische. Met name in de secundaire socialisatiefase ontstaat er een periode van culturele rebellie. Ze oriënteren zich in toenemende mate op leeftijdgenoten die in een vergelijkbaar proces van een streven naar grotere autonomie zitten. Ze weten zich dan een eigen sociale ruimte te creëren (jeugdgecentreerdheid). Uitgaan, experimenteren, het gebruik van soft-drugs maken daar deel van uit. Ze schieten evenwel niet door naar de meer delinquente jeugd- en drugssubculturen. De culturele rebellie richt zich in eerste instantie tegen deze burgerlijke conventies en levensopgaven, maar raakt steeds meer verbonden met een radicale en kritische maatschappijhouding. De van huisuit meegekregen waarden als arbeidsethos, stijngingsperspectief, materiële zekerheid e.d. verliezen aan functie en worden vervangen door zelf vormgegeven idealen en biografie-ontwerpen. Een betaalde baan is daarin bijvoorbeeld minder relevant dan ontplooiing en persoonlijke ontwikkeling. Het werkloos-zijn geeft hen, door het stelsel van sociale uitkeringen, de tijd en ruimte om zich actief bezig te houden met het creëren van nieuwe zingevingen.

11.2 Oriëntatie ouderlijk gezin

Deze respondenten zijn afkomstig uit, in hun ogen, normale middenklasse gezinnen. De ouders hebben een redelijk hoge opleiding. De vaders hebben een eigen bedrijf danwel een goede baan. "Die heeft een, mijn familie heeft een steenhouwerij. Grafstenen en monumenten en dat soort dingen. Het is best een groot bedrijf hoor". De moeders werken doorgaans niet buitenshuis. "Mijn moeder was alleen huisvrouw. Die was er ook altijd. Als we uit school kwamen ook, altijd. Als ze er niet was dan waren we hevig gepikeerd: Waarom ze er niet was en waar ze dan was".

De financiële situatie is ruim, maar zonder verwennerij. "Ja, niks te klagen. Maar mijn ouders gingen er wel heel gezond mee om, hoor".

1. Tot dit type horen de volgende vier respondenten: R07, R14, R16 en R18.

De sfeer thuis wordt als gezellig ervaren. Er zijn weinig gezinsproblemen. In de onderlinge omgang wordt vooral het communicatieve aspect belangrijk gevonden. "Maar thuis was alles wel open. Alles ging uitgebreid over de tafel. Alle dagelijkse dingen..., ook wat mijn vader meegemaakt had, wat mijn moeder meegemaakt had, dat werd allemaal besproken. Niet zo van: En nou gaan we er eens even voor zitten, maar gewoon". In de gesprekken wordt ruimte gelaten voor individuele stellingname. "God, dat (gesprekken) hing af van dat, mijn vader en moeder zijn twee heel aparte mensen die ik heel apart zie. Mijn vader was vroeger beeldhouwer en mij moeder had eh.. was arts dus eh.. waren ook een vrij hoog niveau eigenlijk. Dom waren ze absoluut niet, zijn ze nog niet. Dat eh.. en praten dat gaat automatisch. Ontzettend contact".

Wanneer ze in de secundaire socialisatiefase zitten, trekken ze zich meer terug in hun eigen sociale (jeugd)wereld. Ze stellen regels ter discussie en proberen hun eigen leven te gaan leiden. Ze zijn kortom kritisch naar hun ouders en de wereld van gesetelde volwassenen. Daarmee onderstrepen ze in toenemende mate hun streven naar onafhankelijkheid. "Ik geloof: Met zestien jaar was het bij mij eigenlijk uit dat mijn vader en moeder te veel te zeggen hadden. Want ik deed het toch meestal, wat ik in het zin had. Wat ik door wou drijven dat gebeurde meestal toch wat mijn standpunt betreft en ik geloof dat eh.. ja zelfs mijn vader en moeder konden er weinig aan doen. Zeg maar rustig zo". In een later fase herstelt zich het contact weer, zij het meer op basis van gelijkwaardigheid en autonomie. "Nou, het autoritaire is wat weg. Kijk, toen was je nog kind in huis en.. er werd niet voor je beslist, maar als je iets anders wou, dan moest je dat eerst wel overleggen. Ik had dan bijvoorbeeld weer een raar idee en als hij daar niet in kon komen dan zei mijn vader: Nee. En dan bleef het: Nee. En dan kon ik hoog of laag springen, maar dat hielp je dus niks. Maar nu je alleen woont, heb je je eigen leven opgebouwd. Je hebt vrienden en kennissen. Je moet zelf bepalen wat je wil. Nou en dat... ja, daar laten ze me vrij in. Ze laten me wel los. Het duurt wel even voordat je los bent. Ik hang nog wel heel veel aan hun".

Terugkijkend zijn ze dan ook niet ontevreden over de opvoeding. Binnen de geldende regels is genoeg onderhandelingsruimte om te leren omgaan met vrijheid. "Best wel goed. Wat ik heel knap van hun vind is: Ze hebben ons altijd volledig vrij gelaten. En best wel op een goeie manier hoor. Niet van: Je bekijkt het maar. Maar eh.. ja, je bekijkt het maar en zie dan maar wat je ermee doet of zo. Echt op een gezonde manier. Best wel. Natuurlijk, er zijn altijd regels. Ik bedoel: Als je komt om eten dan wel op tijd, weet je wel. Geen gesodemieter".

Ze zien nu ook duidelijke verschillen tussen het leven wat ze zelf leiden en dat van hun broers/zussen. "Als je mij ook ziet binnen het gezin, ik pas er echt totaal niet bij. Mijn broer die is al zes, zeven jaar getrouwd. Mijn zus ook al. Nou best wel een vrij eh.. huisje-boompje-beestje leven. Terwijl ik in feite van alles wel bedenk en praat en dan. [...] Ik ben meer de vrijbouter binnen het gezin dan. Nou, die jongens die hebben heel veel vastigheid en daar stellen ze heel veel prijs op. Terwijl ik dat helemaal niet zo erg nodig heb".

11.3 Onderwijsoriëntatie

Tot aan het midden van de secundaire socialisatiefase verloopt de schoolcarrière van dit type min of meer volgens het normale patroon. Na een probleemloze lagere schooltijd kiest men, net zo als de overige kinderen uit het gezin, voor de meer algemeen vormende vervolgopleidingen op MAVO-/HAVO-niveau. "Toen kwam ik in de brugklas en toen was het advies: MAVO en toen aan het eind van de brugklas was het advies: HAVO. MAVO heb ik eerst gedaan. Daarna ben ik doorgestroomd. Ik was een.. ja, middelmatig. Ik had altijd wel goede cijfers, maar er waren ook vakken die me totaal niet lagen".

De ouders zijn actief betrokken bij hun onderwijsprestaties en bezoeken bijvoorbeeld ouderavonden e.d. "Ja, dan kreeg je wat dingen mee naar huis, van taal enzo, grammatica enzo. Mijn vader die kan dat altijd goed, dus die keek dat eerst allemaal na, weet je wel. En die zei dan: Nou, dat klopt lang niet, doe dat nog maar een paar keer. Op die manier wel steun, maar geen overdreven toestanden voor bijles en weet ik het wat".

Als ze eerst de MAVO hebben gedaan, gaan ze veelal nog naar de HAVO. "Eh.. ja toen ik op de MAVO zat, toen dacht ik van: Nou, als ik dan eens vooruit dacht, van: Als ik de HAVO heb of zo, dan heb ik toch heel wat gepresteerd hoor. Terwijl het mij heel gemakkelijk afging, een HAVO-diploma. Van: Nou ja, je kon natuurlijk hoger, gymnasium en atheneum enzo, maar HAVO dan had je toch al een redelijke springplank. Ja dat vond ik toen, toen ik het had vond ik het wel heel wat. En mijn ouders, ja goed, alleen vanuit het idee van: Nou, daar krijg je een goede baan mee en daar ga je later veel geld mee verdienen. Dat idee zat er bij hun voornamelijk achter".

School is voor hen zelf evenwel meer dan alleen maar leren of onderworpen zijn aan schoolse regels. Het sociale aspect, school moet ook gezellig zijn, wordt eveneens sterk benadrukt. Dit houdt automatisch ouwehoeren in, maar wel onder voorwaarden. "Och het interesseerde me wel, tot een jaar of zestien, zeventien en dan komt die rebellentijd. Dat je iedereen moet pesten zeg maar, de leraren. Ja, als je niet pestte dan hoorde je er niet bij, zeg maar zo. Ik denk een jaar of achttien was ik toen. Nee, ik was geen echte ouwehoer. Misschien eh.., hoe kan je dat het beste omschrijven, ik was niet iemand die eh.. met die grote massa mee ging. Dat deed ik nooit". Gedeeltelijk is het ouwehoeren ook een reactie op te autoritaire eisen. "Ik kon over het algemeen altijd goed met leraren. Ja, met de autoritaire leraren, daar kon ik niet zo goed mee opschieten, dat was wel moeilijk, maar de gewone... Ik was meer een ouwehoer. Ja, ik was geen studiebol, absoluut niet. Ja, ik interesseerde me wel voor bepaalde dingen... feitelijk wel voor alles, want ik had een vrij goede algemene ontwikkeling van thuis meegekregen, natuurlijk. Want daar komt ook heel veel vandaan. Maar ik interesseerde me dus wel voor heel veel dingen, alleen, ja, ik mocht graag een potje ouwehoeren. Dat vond ik leuker dan de hele dag in de boeken zitten, of zo. Zo'n type was ik niet".

Doorgaans zijn ze niet echt problematische leerlingen, maar ze kunnen wel worden beschouwd als kritische leerlingen en culturele rebellen. Ze willen niet in de pas lopen met de zwijgende meerderheid. "Ik weet nog.. we hebben eens een scholierenstaking gehad op school. Deetman wilde bezuinigen en toen hebben we een scholierenstaking

op onze school gehad en die heb ik georganiseerd. Nou, dat liep. Een berg werk. Dat was vreselijk. De schooldirectie werkte aan alle kanten tegen, maar ik zette door en op een gegeven moment had ik de zaak toch aan het draaien met bepaalde mensen om me heen. Daar had ik een heel goed gevoel over".

Ze zijn weinig betrokken bij onderlinge ruzies en knokpartijen. "Niet van: Is er wat te knokken? Nee hoor, dan was ik de andere kant wel uit, ikke niet. Ik lokte het ook niet uit of zo. Daar moet ik niks van hebben, van dat soort gein".

In de secundaire socialisatiefase komen deze jongens in toenemende mate in conflict met de schoolse eisen door het belang dat ze geven aan de vrije-tijd. Deze legt de basis voor het ontwikkelen van een meer eigen (jeugd)levensstijl. Toch maken ze hun schoolopleiding af. "Ik heb het (de MAVO, S.M.) niet een vervelende school gevonden. Ik ging wel met plezier wel. Ook wel gebaald of zo, als ik naar mijn zin er veel te veel tijd in moest stoppen. Het leren ging vrij makkelijk. Ik ben geslaagd met gemiddeld een acht of zo, dus ik hoefde heel weinig thuis te doen. Ik had eigenlijk nauwelijks ergens moeite mee". Het belang van een diploma blijft in die tijd overeind staan. "Ik dacht: Ik kan beter een diploma hebben dan helemaal geen diploma. Ja, een diploma is natuurlijk wel mooi, anders sta je helemaal ongediplomeerd, sta je op straat. Ik bedoel ik heb zelf ook vader, die heeft gestudeerd en geleerd, die vond een diploma ontzettend belangrijk".

Na de MAVO/HAVO kiezen ze meestal voor een verdere beroepsopleiding. Ze gaan dan ook veelal uit huis. "Ik vond het ook altijd prachtig om met mensen om te gaan, in die tijd. En eh.. dat leek me ook wel boeiend. En toen eh.., ja hoe ben ik erbij gekomen toen? Ik wou wel een gerichte opleiding doen. Ik zag het bijvoorbeeld niet zitten om weer naar de HAVO en dan weer twee jaar rondzwalken. Van: Ja, ik weet toch eigenlijk niet wat ik moet worden. Laat me nou nog maar eens een vervolgopleiding doen. Ik wist het eigenlijk niet precies. Ja dan maar meteen gelijk gericht. Daar had ik veel meer zin in. Maar goed, ik wou toen de verpleging in en aangezien ik toen nog maar zestien jaar was, mocht het dus niet. Zeventien en zeven maanden staat ervoor, geloof ik. Nou dan maar naar de MBO-V. Dat is dus een allround-opleiding. Achteraf is dat dus best mooi. Want dan kun je een beetje een keuze bepalen hè. En eh.. ja, dat heb ik toen eerst gedaan. Maar toen ik dat dus inzag: Als dit de verpleging is, dan is het ook niet best. Dat is ongelooflijk". Het belang van de vrije-tijd en het stapleven kan nu evenwel leiden tot vroegtijdig schoolverlaten. "Nou dan gingen we stappen in G. en nou dat ging, die studieresultaten, dat was een heel gemakkelijke opleiding hoor, daar ben ik van overtuigd. Met zelfde inzet die ik op de middelbare school had gehad, nou nee, ik heb, ik vond het stappen enzo toch wel belangrijker. Daar ben ik dus, o ja ik ben nog overgegaan naar het tweede jaar. Wel voor nul, want ik had nog een hele stapel vakken repetities laten openstaan voor het tweede jaar, maar ik denk: Gewoon op vakantie. Ik denk dat ik er drie weken weer opzat en eh.. toen dacht ik: Ik heb nu net hetzelfde klotegevoel wat ik het vorige jaar had of zo, en toen ben ik ermee gestopt. Was wel even een schok voor mijn ouders enzo, maar eh..". Het verzet van de ouders tegen een dergelijke drastische stap is tevergeefs. "Ja, zonde

natuurlijk. Je kansen weggoeien. En als je even doorzet, nog twee jaar of zo, dan heb je een diploma en dan is het klaar. Nee, ze vonden het niet leuk. Ook wel begrijpelijk hoor, vind ik. Vonden ze jammer, maar ze hebben er verder niet al te grote problemen van gemaakt. Ik moest het zelf dan maar weten, maar als ik weer wilde studeren dan moest ik het zelf maar gaan dokken enzo, want eh.. ze hadden het wel voor mij betaald en dat soort dingen. En ik relativeerde toen het hele belang van diploma's in één keer weg of zo. Ik had toen echt iets van eh.: Nou, dat doet er allemaal niet toe. Ik relativeerde het belang van alles wel weg. En vanaf die tijd heb ik geen opleiding meer gevolgd".

Ook als ze hun vervolgopleiding wel afmaken, komen ze achteraf vaak tot de conclusie dat het geen goede keus is geweest. "Nou kijk, je zit op die HAVO-top, en ik wist niet wat ik wou. Nou, dus dan is de eerste oplossing, en dat komt óók weer door je ouders, mijn vader was ook in het onderwijs, dus... Nou ja, dan maar doorstromen naar die PA. Mijn zuster zit in het onderwijs. Mijn vader zit in het onderwijs. Nou, dan nog maar één in het onderwijs. Ik had er wel zin in, hoor, toen ik er aan begon, maar ook mede omdat ik het eerste jaar ben blijven hangen, en het niet zo'n geweldige school was, naar mijn idee, had ik al vrij snel de balen ervan. Dus, dat heb ik echt... die vier jaar, het is officieel drie, maar omdat ik dat eerste jaar.. uit moest zingen. Zo van: Nou, en ik wil en ik wil slagen, maar dat is dan ook het enige. Ik wilde dat papiertje hebben. Dat is absoluut geen goede motivatie. En ik wou achteraf dus ook helemaal niet in het onderwijs. Dat hadden ze er al zo perfect uitgeslagen. Al dat geouwehoer. De helft van de tijd ben ik er niet geweest. Die hele school interesseerde me ook weinig".

Ze kijken nu kritisch aan tegen de in hun ogen ideologische rol van het onderwijs. "Ik bedoel: Het systeem blijft hetzelfde hè, want ik vind nou ook nog, dat scholen veel te veel leerfabriekjes zijn, waarop de produkten op maat geschikt voor de maatschappij uitkomen, vooral met een papiertje in je hand. [...] Nou ik denk heel praktisch gezien, dat diploma's nog net zo belangrijk zijn als dat ze toen waren, omdat er nog steeds naar gevraagd wordt, dat ze gedevalueerd zijn gewoon. Ik bedoel: Je hebt normen. In negentientachtig was ik klaar met de HAVO. Nou, toen waren er veel minder werklozen of zo. In ieder geval toen kondigde het zich wel aan of zo dat het ging stijgen, maar toen waren er veel minder. Maar ik denk van, kijk je ziet het zelf hè, mensen met een HAVO die kunnen nog achter een kassa kruipen en dat soort dingen. Je moet echt doorgaan of zo wil je dat HAVO diploma nog enige waarde geven. Maar ik denk dat de maatschappij nog steeds zo in elkaar zit, van: Papiertjes zijn net zo belangrijk als toen, alleen ze zijn, hetzelfde papiertje is veel minder waard".

11.4 Oriëntatie leeftijdgenoten

Gedurende de lagere schoolleeftijd mogen ook deze jongens graag buitenspelen met vriendjes van school/de buurt. Verder zijn ze in deze fase tamelijk gezinsgeoriënteerd. "Eh.. ja, we deden wel eens spelletjes, maar vooral door de week had iedereen zijn eigen werk, zijn eigen school, zijn eigen afspraken. Vooral met de lagere school weet

ik niet precies, nou ja, dan ging je daarna buiten spelen met de jongens. Ik denk dat we toch het meeste van al met z'n vieren televisie zaten te kijken. Maar ook wel spelletjes of zo hoor, kaarten, dat vond ik wel leuk, Dat deden we wel regelmatig". De ouders controleren het doen en laten van hun kinderen en er is weinig ruimte voor het uithalen van kattenkwaad. Wanneer ze naar het vervolgonderwijs gaan dan stelt de school zijn eigen (huiswerk)eisen. Hoewel ze deze niet veronachtzamen, willen ze ook niet hun vrije tijd opgeven. Ze integreren beide leefwereld domeinen. Het belang van brommers is niet overdreven groot. Voor de buitenleerlingen is het vooral een snel vervoermiddel. Opvoeren e.d. horen daarbij, ook vanwege de technische uitdaging. Daarnaast is de brommer natuurlijk het mobiliteitsmiddel bij uitstek om op stap te gaan. "Ja, dat was beweeglijkheid, vrijheid". In dit losmakingsproces speelt zelfstandig op vakantie gaan ook een belangrijke rol. "We gingen wel vrij veel op vakantie, tot zestien jaar aan toe. Zelf op vakantie geweest, zeg maar. Ik bedoel: Ik ging met een heel andere doelstelling op vakantie als hun. Voor mij ging het om contacten te maken met iemand".

Ze zijn geen lid van (sport)verenigingen of clubs. "Nou ik vind: Voetbal, dat interesseert me over het algemeen niks". "Ik heb eigenlijk nooit op verenigingen gezeten".

Als ze een jaar of zestien, zeventien zijn, beginnen ze deel te nemen aan het stapleven. Soms nog via het voortraject van het buurt- en clubhuiswerk of kerkelijk georganiseerd jeugdwerk, maar al snel valt het stapleven samen met het uitgaan in het commerciële horecacircuit. "Wij waren toen namelijk ook al vrij snel uit huis weg. Met zestien, toen op school, ja weekenden gingen wij vaak weg". Aan het uitgaan wordt door de ouders, en zeker in het begin, wel regels gesteld. Dit geldt niet alleen het tijdstip van thuis komen, maar ook waarschuwingen tegen drankgebruik e.d. "Ik mocht niet drinken en ik mocht niet roken. Dat mocht niet. Ik deed het wel, ja, natuurlijk". Ze ontwikkelen een tijdlang een soort schaduwbestaan in de wereld van de vrije-tijd. De eisen daarvan proberen ze te verzoenen met die van school en thuis zonder vooralsnog al te veel concessies te willen doen. "Ik was een echte stapper. Ja, meestal in het weekend. Zeg maar alleen zaterdagavond, dan ging ik uit. Ik bedoel: Vroeger heb je altijd geleefd van weekend naar weekend. Zat ik op school, leefde ik van weekend naar weekend". Als ze op het secundair vervolgonderwijs zitten, botst het uitgaansleven meer met de schoolse eisen. "Ik heb, ik vond het stappen enzo toch wel belangrijker. Ja, eh.. toen was het gewoon iets nieuws, hè. Want ik ging, want ik was alleen maar gewend om één keer in de week naar de kroeg. Maar daar heb je een veel groter scala van kroegen en je kwam er weer heel andere mensen tegen, enne muziek was gewoon veel meer mogelijkheden, dat soort dingen. Nou ja, dat sprak me zeker het eerste jaar wel aan".

Wanneer ze zelfstandig wonen dan wel intern een opleiding in de verpleging volgen, evolueert de vrije-tijd zich tot een soort studentenleven. "We woonden met vier jongens in het huis. Dat ene jaar met zijn vieren, dat was echt één groot schoolhuis. Daar komt het op neer, ja. Ik sta er nog steeds versteld van. Als ik nou 's morgens om zeven uur moet beginnen, dan ga ik echt niet door tot drie, vier uur hoor, daar heb ik echt geen zin in. Maar dat kon toen wel, ik weet niet wat het was. Nee, een keer onder de douche

en dan 's middags maar weer in bed. Maar ik hoef er nou niet meer aan te denken hoor. Maar ik wil het ook niet meer".

In deze fase experimenteren ze hun vrijheid en identiteit. Daartoe hoort ook de omgang met de andere sekse, leren drinken. "Ik heb eh.. ja regelmatig wat, toen. Ja wat losse flodders hier en daar. Met z'n allen. Ach dat was allemaal leuk. Een beetje tegen elkaar op. Je moet dus zuiver neuken tot je erbij neerdondert met z'n allen hè. Daar komt het eigenlijk op neer. Plus de wereld valt bijna in elkaar natuurlijk, idiotigheden. Een mooie tijd. Ik ben blij dat ik het meegemaakt heb, zoiets. Prachtig. Regelmatig feesten. We hadden op een gegeven moment een hele bar in huis en dat soort dingen, toestanden". Ook het gebruik van soft-drugs (blowen) valt daaronder. "Op een gegeven moment je eigen weedplantje wat verbouwen enzo. Dat ging best". Het gebruik is vooral sociaal en neemt na verloop van tijd af. "Ik blow alleen. Ik heb één keer coke gehad. Daar vind ik niks aan. Ja, dat gaat ook met periodes. De ene periode gaat het.. ja, blow ik veel en het andere moment... Ik heb het gevoel dat ik er een beetje onevenwichtig van word. Dus dan automatisch.., op een gegeven moment houdt het automatisch op, want dan hoeft het voor mij niet meer of zo. En voor de rest.., nou, dan was het gewoon op een feestje. Als er gebloed werd dan nam ik ook een joint". "Dat was vooral in die begintijd, dat je op jezelf kwam te wonen of zo. In zo'n kringetje zit ik dan ook wel weer. Nou dat eh.. als ik ergens op een feestje kwam dan wel blowen, dat soort dingen dus eh. wel. Maar dat is de laatste tijd steeds, eh.. in het begin eh.. dat is niet kapesones, maar op een gegeven moment denk je van: Eh.. nou, ben ik nou eigenlijk wel sociaal of zo. Dan ga je er over nadenken en daar wordt het gelijk al een stuk minder van. Dus ik doe het nou als ik alleen ben of met goeie vrienden". Van regelmatig harddruggebruik moeten ze niets hebben, alhoewel ze wel eens coke of speed gebruiken. "Vooraf nieuwsgierigheid volgens mij. Niet zozeer van: Ik ben er verslaafd aan. Dat eh.. op een gegeven moment dan houdt dat wel weer op. Eh.. ervaring, een enkele keer heb ik dus speed gebruikt om es te kijken wat dat allemaal... Maar ik ben heel, ik heb een heel goeie balans of zo. Ik vind ook met dat soort dingen, dat is veel heavier spul, dat je lichamelijk toch eh.., ja het vreet aan je lichaam. Je gaat je lichaam overbelasten, maar het heeft niet zo zeer met mijn situatie te maken als wel dat ik altijd belangstelling heb voor nieuwe dingen, experimenten". Deze afwijzing geldt ook harddruggebruik door anderen. Dezen worden op afstand gehouden. "Ik ken ze wel, die ook wel toch wel zwaar afgezaakt zijn, die er behoorlijk aan verslingerd zijn geraakt. Maar dat schift zich toch weer uit mijn kringetje weg op een gegeven moment. Het contact verwatert dan. Die komen dan in een eigen cirkeltje terecht. Die zie je dan op een gegeven moment dan ook niet meer of je komt ze nog eens tegen en dan is het zelfde weerpraatje en hoe gaat het... Voor mijn gevoel: Ik kan niet meer met ze communiceren en niet mee omgaan. Dus eh.. op een gegeven moment ben je snel uitgeluld. Als iemand je niks te vertellen heeft, dan eh.., ja dan houdt alles op". "Ik ken wel een heleboel kennissen die gebruiken het wel. Die zijn er in blijven hangen. Nou, dat vind ik heel erg triest hoor. Het is toch een gekke wereld op dat moment, als ze alleen daar aan denken".

Vriendengroepen en/of een goede vriend zijn in meerdere opzichten van belang. Niet alleen voor de expressieve kanten van de vrije-tijdscultuur, maar ook uit sociaal en communicatief oogpunt en identiteitsvorming. "Ik bedoel: Daarmee kon ik meer praten. Die ken ik eh.. vijftien, zestien jaar nou. Daar was ik gewoon vroeger ontzettend veel bij, geslapen, gegeten. Nee, vaste vriendengroep heb ik echt niet gehad. Nee hoor. Ik had alleen met (naam), daar was ik vriend mee. Die is nog steeds m'n beste vriend". Ze komen na verloop van tijd in wat rustiger vaarwater terecht. Ze trekken dan vooral op met vrienden met vergelijkbare interesses. "Eh.. vrienden en vriendinnen zijn belangrijk. Ja zonder meer ben ik toch wel een aardige solist in deze wereld. Ja, een beetje erkenning of zo en af en toe wat lullen dat je denkt van: Nou, ik ben niet de enigste die er zo over denkt als eh... Het werkt toch wel stimulerend".

11.4.1 Vormen van deviantie en delinquentie

Wanneer ze al als jongere contact met politie/justitie hebben dan gaat het om relatief triviale delicten als het opvoeren van een brommer. "Opvoeren en dat soort dingen, prachtig. Schitterend actief, levensgevaarlijk achteraf. Race-setje op de kop getikt, via via. En eh.. toen reed dat ding negentig. En daar heb ik toen vijftig kilometer op gereden, en toen stond de politie er ook al. Met drie maand rijontzegging gehad, een dikke boete en alles eraf. Een dure geschiedenis was dat. Ja, dat was op dat moment wel duur leergeld hoor. Nou aan de ene kant vonden ze (ouders respondent, S.M.) het maar niks, maar aan de andere kant moesten ze ook wel lachen. Maar ja god, dan ben je met een stel kameraden, dan komt hier weer wat weg en daar weer wat weg. En dan rijdt het ook wel weer".

Het plegen van vermogensdelicten wordt ten stelligste afgewezen. "Daar moet ik echt niets van hebben, nee. Ja, wel eens dropjes gejat vroeger, toen we op school zaten. Maar dan moet het ook ophouden". "Daar (bromfietsen jatten of onderdelen) moet ik niks van hebben, nee. Mijn kameraad die woonde naast een sloper en daar was nog wel eens wat te vinden enzo. En dat kon ik dan van hem krijgen. Nee, daar heb ik ook nooit over nagedacht, of over gepeinst, nee".

Ook tijdens het uitgaan blijven ze uit de problemen. Ze maken zich nauwelijks schuldig aan (alcohol gerelateerd) vandalisme. "Met alcohol heb ik nog nooit problemen gehad. Ik word er ook niet agressief van. Veel mensen die worden.., ach, wel eens een vlaggetje gejat of zo. Dat ik dan later dacht van: Shit, wat moet ik nou eigenlijk met die vlag of zo, toen had ik die meegenomen. Dat leek me toen wel leuk. Maar nee, niet ik ben ook niet zo, vandalisme vind ik eigenlijk flauwekul, vooral als het gericht wordt tegen gemeenschappelijke voorzieningen. Ik heb geen telefoon, dus als er dan een telefooncel vernield wordt, dan vind ik het toch wel iets van mijn eigendom, weet je wel. Dat is eh.., ja ik vind als je iets kapot wilt slaan, sla dan een bank kapot of zo, maar dat vind ik dan nog, dan reageer je je nog af op iets af waar je jezelf niet mee pakt of zo, maar telefooncellen en andere openbare voorzieningen vernielen, beetje stom. Ik zie daar 't nut niet zo van in. Maar ja, als de drank is in de man, dan eh.. dan doet 't er niet meer

toe wat je kapot maakt". Van knokken moeten ze al helemaal niets hebben. "Ikzelf, ik geloof niet dat ik zoveel agressiviteit uit volgens mij, maar eh... Ik heb wel es een knokpartij gezien, maar ik ben er zelf nog nooit bij betrokken geweest. Ik krijg af en toe wel es eh.. ach eh.. een lullige opmerking of zo, als ik me een paar dagen niet geschoren had. Dan ging ik naar de kroeg en dan stond ik daarna in een snackbar en dan vroeg er iemand of ik eh.. de mesjes kapot waren, dat soort dingen weet je wel. Maar eh.. dat eh.. over het algemeen eh.. vermijd ik dat. Dat is nog nooit echt eh.. tot een confrontatie nooit geleid. Ik heb er ook niet zoveel zin in, een knokpartij".

Waar ze zich wel een schuldig aan hebben gemaakt, is het zogenaamd proletarisch winkelen. "Ik heb, toen in die tijd dat ik heel weinig geld had, nou, dan wil je wel eens lekker eten. Dan deed ik ook een biefstukje in mijn binnenzak. Doe ik nou niet meer. Dat doe ik nu ook niet meer, maar... Ik vond het ook vreselijk eng, maar toen heb ik het wel gedaan. Nee, niet zo vaak, want ik vond het te eng. Stel je voor dat je betrap wordt. Nou, het was bij mijnheer Albert Heijn en die man.. en die.. en ja.., die winkel die heeft hier in Drachten ook iets elitairs. Een heel elite winkel. Dan zie je mensen maar inladen en maar inladen en zulke dozen met allemaal kazen en noem maar op... en ik stond met een dertig gulden bij de kassa en daar moest ik van rondkomen. Nou, dat vind ik nou moeilijk. Dat kan ik niet goed verteren ook. Godverdorie... Ja, proletarisch winkelen. Maar dat gebeurde heel weinig. En dat gebeurt nu ook nooit meer. Ik zal niet zeggen dat ik nooit meer in een situatie kom dat het weer zou moeten, maar het moet wel een moeten zijn bij mij. Als het moet, dan doe ik het wel".

Eén respondent heeft een tijdlang soft-drugs naar Duitsland gesmokkeld. "Ik heb ontzettend veel gesmokkeld eigenlijk naar Duitsland toe, om daar toch een beetje van rond te komen. Dan kocht ik hier in Groningen of eh.. bij (jongerensoos). Ja, dat namen we dus mee naar Duitsland toe en dat verkochten we daar weer. Voor dubbele, drievoudige prijs. Ik ben eigenlijk nooit gepakt. Ze hebben eigenlijk ook nooit zo gezocht. We hadden het ook altijd behoorlijk verstopt zitten".

In hun verklaringen over criminaliteit wijzen ze naar diverse factoren. Soms zijn deze meer persoonsgebonden. "Criminaliteit is voor mij een uitvloeisel van het ontbreken van één of ander doel, dat je voor jezelf stelt. Als je werkloos bent, kan ik me dat voorstellen, maar je maakt voor jezelf helemaal geen doel meer. Ik bedoel: Zonder doel wordt het alleen maar erger. Als je doelloos bent ergens, eh.. jezelf niet bevestigd krijgt, wat ik als een belangrijk iets zie, dat je met mensen samenwerkt die je kritiek of geen kritiek of eh.. juist motiveren om iets te gaan doen, ik bedoel: Laat je dat in betere banen lopen, dan zal je minder criminaliteit hebben volgens mij". Anderen noemen juist de meer maatschappelijke factoren. "Een oorzaak die in de maatschappij begint. Het zijn toch, ja ik denk, dat het toch uitzichtloosheid is met die jongeren, die zich dan in een keer eh.. weinig kans op banen. Ik denk gewoon: Uitzichtloos of zo, weinig toekomstperspectief, hele week zitten te balen. Het is vooral afreageren. Ik denk niet, dat ze daar heel bewust mee bezig zijn. Het is wel heel kenmerkend, dat ze, gewoon als zij het idee hadden gekregen dat de maatschappij net zo goed van hun was als van de politie en de regering en het bedrijfsleven, dan denk ik, dat ze er niet zo hard tegenaan geschopt hadden. Dat ze er dan wel meer respect voor hadden gehad en

het gevoel hadden gehad van: Het is ook iets van ons of zo, waar wij ook een rol in spelen. Ik denk, dat de maatschappij hun gewoon het gevoel heeft gegeven van: Nou, dat kun je nou wel denken, maar het is niet zo. De maatschappij is iets vreemds voor mij geworden of zo. Van: Het doet er niet toe, mag je gerust iets kapot slaan, mag je gerust andere mensen bij de strot pakken en dat soort dingen allemaal. Ik weet niet, eh.. a-sociaal worden ze er gewoon van. Ik denk toch wel dat ze zo gemaakt worden".

Voor de rest wijzen ze vermogensdelinquentie ook af op morele gronden. "Dat kan ik me wel voorstellen (mensen, die knel zitten en daarom uit jatten gaan, S.M.). In principe keur ik dat af. Niet echt inbreken, ja niet om het geld dus".

11.5 Arbeidsmarktoriëntatie

De jongens van dit type hebben een relatief lang opleidingstraject achter de rug, soms in combinatie met werk/stage. Degenen die schoolverlater zijn, staan voor de keus: Wat nu? In het begin volgen ze nog het geijkte patroon van zoeken naar werk. In die zin zijn ze opgevoed met een arbeidsethos en een streven naar mobiliteit. "En toen ben ik eh.., nou dat (opleiding MBO-V, S.M.) zag ik niet meer zo zitten. En toen wou ik rechtstreeks aan het werk. Toen ben ik de psychiatrie ingegaan. Daar heb ik drie jaar als psychiatrische verpleegkundige gewerkt. Toen moest ik ophouden, vanwege mijn vervangende dienst". Bij de jongens van dit type is dienstweigeren, tenzij ze worden afgekeurd of buitengewoon dienstplichtig zijn, een vrij veel voorkomend fenomeen. Als dienstweigerers moeten ze dan achttien maanden vervangende dienst doen. Ook dit telt in zekere zin als werkervaring. Het werkverleden van deze respondent, werkzaam in de verpleging, vertoont grote overeenkomsten met de respondenten van het vorig type, die eveneens in de verpleging werkzaam zijn geweest. Ook hij loopt stuk op de arbeidsverhoudingen en hiërarchische structuren van de verpleging. Het idealisme, waarmee ze beginnen, is strijdig met de harde realiteit van werkdruk en bezuinigingen. Ze willen zich niet neerleggen bij de bestaande werkcultuur en komen voor de keus te staan: aanpassen of vertrekken. Ze nemen of krijgen dan hun ontslag. "Maar toen ik dat dus inzag, als dit de verpleging is, dan is het ook niet best. Dat is ongelooflijk. Daar paste ik in feite helemaal niet tussen. En dan ben ik de dwarsbomer binnen het beleid. In ieder geval ik moest een hele andere jongen binnen mijn werk worden, dan buiten mijn werk. Nou hou je dat wel een tijdje vol, maar op een gegeven moment dan gaat dat gewoon niet meer. Ze wouden mij eigenlijk kwijt. En toen hebben ze mij op een gegeven ogenblik aangeboden om eh.. ontslag met wederzijds genoegen".

Ook de eventuele werkervaringen van andere respondenten zijn niet van dien aard, dat ze carrièregericht blijven denken. "Toen ben ik bij elektronica groothandel, ben ik begonnen. Heb ik op gesolliciteerd. Stond een advertentie in de krant. Ja, dan heb je ook nog een leeftijd, achttien jaar, dan ben je nog niet zo duur. Ik bedoel als je drie, vierentwintig jaar bent, dan ben je veels te duur, dus dan heb je ook nog wel kans dat je wordt aangenomen. Ik ben, met fotografie was ik toen ook wel goed, tenminste ik wist vrij veel van dingen. Ik heb er precies twee jaar gewerkt. Och ja, ik heb zelf ontslag (na een conflict over vakantiedagen opnemen, S.M.) genomen".

Na verloop van tijd transformeert het van huisuit meegekregen arbeidsethos richting eigen ontplooiing. Het niet kunnen vinden van een geschikte baan versnelt dit proces. "Ik heb niet echt overdadig gesolliciteerd. Misschien een stuk of tien sollicitaties. Maar er was ook niet veel te solliciteren. Er waren weinig banen. Ik solliciteerde toch wel in het onderwijs. En ook wel in de verzorgende sector. Dus in inrichtingen, als groepsleider dan. Daar kreeg ik bericht van: Je bent te oud. Ik was drieëntwintig, kan je nagaan". Regulier werk en maatschappelijke status, ontleend aan het werk, verliezen daardoor aan aantrekkingskracht. Ze zijn voldoende competent om hun werkloosheid een zekere legitimiteit te geven. "Ik heb mij ingeschreven als administratief medewerker. Ik denk: Met administratief medewerker, nou als er een baantje voorkomt met HAVO of zo, dan solliciteren er honderd of zo. Want dan krijg je dat toch, dat is meer een soort veiligheid inbouwen. Je moet eigenlijk iets opgeven anders krijg je oeverloos: Wat wil je nou? Je moet het nu wel bijna een keer weten. Nou ja, ik wist het in één keer. Dat staat er dan ook in. Ach ja, met een HAVO-diploma is dat wel een van de weinige dingen waarvoor je capabel bent volgens mij".

Als ze geen voltijdse baan kunnen vinden danwel niet actief meer zoeken, moeten ze voor zichzelf nieuwe zingeving en structurering ontwikkelen. "In de praktijk blijkt gewoon, dingen die ik zinnig vind blijken gewoon geen baantjes voor te zijn. Als er wel een baan voor is, dan is het een slecht betaalde baan. Dan is het wel een beetje, een zwaar gesubsidieerd baantje. Beetje de welzijnssector. Ik ben niet zo geïnteresseerd in welvaart, maar wel in welzijn". Een part-time baan, tijdelijk werk voor een uitzendbureau of de uitkering legt daarvoor het financiële fundament. "Kijk, het ging me in de eerste plaats niet om het geld dat ik verdiende of zo. Want die uitkering vond ik wel genoeg. Daar moet ik wel bij zeggen dat ik heel goedkoop woonde. Nou, toen kwam ik er achter, via via, dat er een baan was bij de regionale omroep en toen ben ik daar op ingesprongen. Zodoende ben ik daar terechtgekomen. Het is een documentalistebaan. Het past niet bij me. Van elke uitzending worden banden gemaakt en die moeten in het archief. Nou dat archief dat stelt niks voor. Ik had net zo goed niks kunnen doen, 't is stom werk. Er zit geen leven in. Aan de andere kant: je bent gek natuurlijk als je een overheidsbaan eraan geeft". Af en toe werken voor een uitzendbureau geeft ook weer wat ruimte naar de uitkeringsinstantie. "Ik solliciteer niet, nee. Ik vind gewoon dat het moet kunnen. Er zijn zoveel mensen werkloos en als iemand nu een zinvolle invulling van zijn tijd gevonden heeft of zo. En er zijn toch wel mensen, denk ik, die heel sterk in dat baantjesidee zitten. Die wanhopig naar een baan zoeken. Ik denk van: Nou eh.. van mij hebben ze de voorrang gewoon, het mag van mij. Solliciteren hoeft voor mij niet zo. Theoretisch wel, maar eh... Nou ja, ik werk tussendoor nog wel eens een paar maand. Ik heb laatst nog een paar maanden gewerkt. Ik denk dat die druk dan ook minder hoog is, dat ze denken: Je doet wel wat. Ik vind het ook leuk enne nou ik moet solliciteren, dat doe ik weinig. Ik vind het zelf niet zo nodig en eh.. ik krijg er ook nooit klachten over. Als ze er over beginnen te praten dan wil ik heus wel eens een briefje schrijven". Een ander alternatief om het inkomen aan te vullen, is het (zwart) werken, bijvoorbeeld in de horeca. "Ja dat maakt niet zoveel uit, je wordt toch zwart betaald. Ik vind het heel leuk werk, alleen ik zou het niet een volledige week kunnen

doen. Dan zou ik gek worden. Daar kan ik gewoon niet tegen. Ik vind het heel leuk, maar ik ben toch altijd blij dat het weekend weer afgelopen is".

Ook het doen van vrijwilligerswerk kan hier onder begrepen worden. "Ik had eerst wel zo'n idee van: Ik ga even rustig aan doen. Enne ja, ik zat ook sinds ik uit dienst (vervangende dienstplicht, S.M.) was zat ik al bij de wereldwinkel. Het is alleen vrijwilligerswerk. Dat soort dingen trekt mij heel erg, gewoon een beetje maatschappij-analyse".

11.6 Huwelijksoriëntatie

In de secundaire socialisatiefase zijn de relaties doorgaans vrijblijvend. "Achteraf inderdaad een tussenstation ja, ja best wel. Maar op zich was het toen wel leuk en aardig en spannend maar achteraf vond ik er eigenlijk niks aan. Toen op een punt, ben ik opgestapt". Ze zijn nog niet zo serieus dat er samenwonen- of trouwplannen bestaan. Deze experimenteerperiode geldt ook voor een respondent die homo is. "Er waren altijd mensen over de vloer. Dan die en dan die vrienden. Ja, elke dag feest. Elke dag seks. Maar op een gegeven moment begin je te balen. En dan houdt dat dus op". Bovendien willen ze zich niet te veel binden. "Wel 's min of meer een vaste relatie gehad of zo. Ook daar zit ik niet zo om te springen. Nee, nee dat soort eh.. dat soort dingen dat is voor mij toch nog wel heel ver weg, hoor. Ik bedoel: Ik heb daar ook geen plannen over gemaakt. Dat zou best kunnen, dat ik in één keer eh.. ja, dat soort dingen kan je overkomen natuurlijk hè, dat kun je niet plannen gewoon. Maar eh.. ik zit ik zit niet echt te denken van: Nou, als ik één tegenkom lekker trouwen, kinderen eh... Dat idee heb ik niet zo".

Als sommigen dan, onder voorwaarde van het kunnen handhaven van hun individualiteit, toch gaan samenwonen, dan vinden ze het logisch dat ze een aantal gezamenlijke activiteiten als bezoek gemeenschappelijke vrienden en kennissen e.d., delen. Het niet hoeven zorgen voor kinderen laat hen daartoe ook de ruimte. "We doen best wel dingen samen. Ja één keer in de zoveel tijd, dan moet ik daar echt tijd voor vrij maken, als ze vrij is". De verantwoordelijkheid voor de huishouding is een gezamenlijke. "Ik bedoel: Als ik het een keer druk heb, dan doet zij het. En als zij het druk heeft, dan doe ik het. Het maakt mij echt niet uit wat ik doe hoor. Ik kook ook, ja hoor. [...] Nou soms heb ik van die dagen dan doet zij niks. Zoals vanmorgen, stond ik weer flierefluitend de keuken te dweilen, weet je wel. Dat vind ik dan echt mooi werk".

Voor anderen is een relatie vooralsnog een (te grote) aanslag op de verworven vrijheid. "Ik zit niet echt met dat idee van: Eh.. ik moet nou een gezin of zo gaan vormen. Misschien komt dat nog wel es een keer. Ik ben nog vrij jong natuurlijk. Maar eh.. voor de maatschappij dat, ik heb daar zelf ook weinig last mee, dat ik nooit in m'n kringen daar op aangesproken word. Ik kan me toch wel voorstellen van bepaalde mensen dat als ze op mijn leeftijd gekomen zouden zijn en ze hebben een baantje enzo, dat er alles veel meer gepland is al. Je verkeert ook in zo'n kring of zo, omdat je, nou op je vijftiengste toch wel vragen krijgt van: Nou gaat er nog wat gebeuren of eh.. je vergeet het niet dat je al eh.., dat je ooit nog es trouwen moet of samenwonen moet gaan

wonen. Dat soort dingen. Maar daar heb ik ook niet zoveel druk van eh.. van eh.. buitenaf, dus eh... Ik vind omgang met mensen vind ik belangrijk voor mezelf, maar een vaste relatie is eh.. nou ja, mooi meegenomen als het, als je er tegen aanloopt of zo, maar ik zit er niet echt naar te zoeken".

Het afwijzen van het traditionele huwelijkspatroon — het nemen van kinderen, het kostwinnerschap -, het anders-geaard zijn, is voor de ouders wennen. "M'n ouders die hadden wel gehoopt dat ik een baantje, vrouw en kinderen, huisje, auto. Ja, ik denk niet eens zozeer voor zichzelf, maar ook voor mij of zo. Dat is eerst wel wennen geblazen geweest., het idee dat ik dat niet zo nodig vond. Ik heb niet het idee dat ze me voor honderd procent begrijpen of zo. Accepteren doen ze me wel. Ze weten ook wel gewoon, hoe belangrijk het voor me is om zo te zijn als ik ben. Zo zit ik in mekaar. Daar zullen ze het ook mee moeten doen".

Kenmerkend voor dit relatiepatroon is dus enerzijds de relatieve onafhankelijkheid; ook binnen een relatie moet ruimte zijn voor de eigen individualiteit; anderzijds uitstelgedrag met betrekking tot het nemen van kinderen. "Ik bedoel: Een mens is nooit een bezit. Ga je de mens als bezit beschouwen dan verlies je toch. Ik bedoel: Je moet met z'n tweeën met elkaar omgaan als vrienden. Dat lukt ontzettend goed. D'r zijn natuurlijk wel problemen, maar ik vind alleen maar gezond, zeg maar zo. Helemaal zonder problemen dat eh.. nee, dat is gezond".

De keus om al dan niet kinderen te nemen is in zekere zin nog ongedetermineerd. Daarin speelt ook hun maatschappijkritiek een rol. "Nou, dat is wel een moeilijke vraag hoor. Ik weet helemaal nog niet of ik wel kinderen wil. Daar heb ik nog helemaal niet over nagedacht. Maar eh.., daar heb ik me zeker nog niet in verdiept of zo. Ik vraag me sowieso al af of kinderen, van: Ja eh.. met wat voor idee moet je ze eigenlijk wel opvoeden of zo. Moet je nou zeggen: Die maatschappij dat is allemaal heel flitsend is dat. Maar zo ga jij niet worden. Jij gaat gewoon rustig om de mensen denken enzo. Dan heb je grote kans dat dat kind natuurlijk hopeloos de mist in gaat in een maatschappij waarin dat toch van je geëist wordt of zo. En ja, of je kan een kind wel klaar maken voor de computermaatschappij en dan eh.., ja weet ik niet of ik dat later wel zo geslaagd vind. Geloof niet hoelang deze nog zo blijft doorgaan of zo. Ben ik nou niet zo optimistisch over het lot waar je ze eh.. inbrengt".

Ze hebben ook weinig contacten/affiniteit met leeftijdgenoten, die wel in de fase zitten van jonge kinderen. "Nee, die komen niet er in eh... Ik geloof: Dan zit je in kinderen. Ik bedoel: Dan breekt het contact makkelijk af. Ik bedoel: Heb je kinderen. Ik ken één die verwachte kinderen. Nou, dan zie je altijd hetzelfde patroon zie je. Nou, en op een bepaald moment dan komen de kinderen en dan eh.. ja, dan kun je eigenlijk nergens meer over praten, of toch wel over praten maar gewoon eh.. het liefste eigenlijk over kinderen en dat trekt mekaar natuurlijk meer. Die zoeken dan goeie mensen uit. Die kinderen hebben, die in een soort gelijke situatie zijn en dat is natuurlijk ontzettend, zeg maar. Die vormen meteen een kring, bereiden zich erop voor. En dat trekt mij niet, vind ik veel te benauwend. Ik zie dan het kind echt als een, als iets egoïstisch".

In plaats van zich terug te trekken in een huwelijk, zoeken ze juist vrienden, waarmee ze hun discours kunnen delen. "Zelfde (soort, S.M.) mensen eigenlijk. Ook sociologen, twee psychologen, kunststudente architectuur, architect, studeert en wat doet die ander, is bezig met computers, die schrijft, krijgt volgende maand zijn diploma. Dat zijn allemaal eh.., ja dat zijn ongeveer de soort mensen eh.. zoals wij. Die denken ongeveer het zelfde als ik. Ja genoeg vrienden die eh.. ik heb. Je krijgt een bepaalde bevestiging van iemand en zonder die bevestiging kan je eigenlijk niet leven, zeg maar zo". "Een goede vriend van mij is ook werkloos, ook heel langdurig en die denkt ook wel ongeveer, daar zit ik met hem ook regelmatig over te filosoferen over die werkloosheid. Nou, ik vind me ten opzichte van die vrienden niet zo anders. Dat is eh.. juist een groep mensen of zo, die eh.. ja, waar je mee in aanraking ben gekomen. Dat worden je vrienden en vriendinnen omdat er overeenkomsten zijn dus, ten opzichte van hun niet maar ten opzichte van de maatschappij. Dat ik toch wel een buitenbeentje ben of zo, niet een doorsnee Nederlander. Daar ben ik trots op".

11.7 Klasse-oriëntatie

In deze levensstijl is de sociale identiteit niet een gegevenheid, die automatisch aan het milieu van herkomst ontleend wordt. In die zin is er geen sprake van een (middenklasse-)klasseoriëntatie in traditionele zin; dit laat onverlet dat het culturele en onderwijs-'klasse'kapitaal (taalgebruik, analytisch inzicht, cultuurdeelname) een zekere distinctie aanbrengt tussen jongeren uit dit milieu en andere milieus. "Ik vind het belangrijk voor een mens dat ie zich ontwikkelt. Dat heeft toch te maken met school en ook met ja, toch wel je opvoeding. Dat vind ik heel belangrijk. Je ziet wel mensen.., je komt ze toch tegen, die weinig opleiding hebben gehad. En die blijven op een bepaald niveau steken. Ik wil niet zeggen dat dat minder is of zo, maar ze blijven hangen. Ja, en dan lukken de gesprekken tussen jou en zo'n figuur ook minder. Dat werkt door". De identiteit is eerder zelf gerealiseerd (achieved) dan toegeschreven (ascribed).

We hebben gezien dat er op het eind van de secundaire socialisatiefase/begin tertiaire socialisatiefase een verschuiving in oriëntatie optreedt met betrekking tot de vraag wie significante anderen zijn of welke levensopgaven nastrevenswaardig zijn. In emotioneel opzicht blijft de band met ouders belangrijk, terwijl die met eventuele broers en zussen met een meer burgerlijke levensstijl in belang afneemt. Ze ontwikkelen nieuwe netwerken, waarin ze vooral optrekken met leeftijdgenoten met vergelijkbare cultuur-politieke oriëntaties. Raakvlakken zijn bijvoorbeeld culturele zelfontplooiing, betrokkenheid bij nieuwe sociale bewegingen en een meer radicale maatschappijkritiek. Door eigen ervaringen worden er bijvoorbeeld steeds meer vraagtekens geplaatst bij de vanzelfsprekendheid van het hebben van betaald werk als voorwaarde voor een geslaagde maatschappelijke loopbaan. "Ik hoef mijn status niet te ontleen aan werken. En zij hebben het gevoel veel sterker. Dat hun waarde afgemeten wordt aan de produktiviteit. Als ze die niet meer hebben, dan valt hun gevoel van eigenwaarde weg. Dat is jammer". Werken verdwijnt niet compleet uit het gezichtsveld, maar het milieubepaalde arbeids-

ethos wordt geherdefinieerd. Niet het maatschappelijk aanzien is relevant, maar de eigen ontplooiing en zelfverwerkelijking, het bezig zijn onder eigen voorwaarden. In de plaats daarvan komt of bezig zijn onder eigen voorwaarden of wat genoemd kan worden sub-employment (part-time werk, veelal niet corresponderend met het opleidingsniveau, met als oogmerk financiële zekerstelling/onafhankelijkheid). Daarmee wordt het maatschappelijk identiteitsaspect van het hebben van een baan ondergeschikt gemaakt aan het individuele en sociale aspect. Identiteit krijgt dus vooral gestalte in de zelf gekozen relevante netwerken van de leefwereld.

Het model van de moderne keuzebiografie (tweeverdieners, tweelopvoeders) wordt vervangen door een post-moderne variant, waarin een zelf vormgegeven geïndividualiseerde levensloop met bijbehorende morele waarden (principes) als respect voor de ander, tolerantie, het nemen van verantwoordelijkheid voor eigen beslissingen e.d. centraal staan. Deze moraal in eigen regie kan een rationalisatie zijn voor het niet willen meedoen aan het arbeidsproces (met als argumenten uitbuitingsrelaties, macht van het kapitalisme), maar stoelt ook op eigen ethische principes. Dit geldt niet alleen hun zelfdisciplineren, maar ook de beoordeling van het functioneren van anderen op basis van authenticiteit en 'morele' respectabiliteit. "Ik heb een heel hoop principes, maar ik denk eh.., of principes, ja mijn denkbeelden of zo, die zijn wel vrij eh.. heilig voor me. Van: Ik, ik zou best wel moeite hebben met een hoop dingen omdat ik ze niet in overeenstemming kan brengen met m'n geweten of gevoelens, en dan doe ik dat ook liever niet. Hoe geaccepteerd dat dat ook is binnen de maatschappij. Ik moet er zelf ook achter kunnen staan dus eh... Ja, ik vind toch wel eh.. een hoop principes belangrijk of zo".

De individuele trajecten, die naar de ontwikkeling van een 'nieuwe' sociale identiteit lopen, zijn weliswaar divers, maar door hun radicalisering kunnen ze onder eenzelfde, in hun eigen ogen progressief non-conformistische, noemer begrepen worden. Gemeenschappelijk in de sociale identiteit is wellicht eerder wat ze afwijzen dan wat hen onderling verbindt. In principe is ieder individu zelfbeoordelend met betrekking tot de vraag welke levensopgaven belangrijk zijn. "Dat vind ik vreselijk belangrijk. Kom maar goed tot een eigen mening, op een gegeven moment. En dan kun je van daaruit ook heel gezond handelen". Deze vorm van moderne reflexiviteit impliceert tevens leren omgaan met alternatieven en onzekerheden. "Ik ben heel erg veranderd. Vooral sinds ik van school afkwam of zo, ik echt het idee krijg dat ik zelf ineens moest nadenken, dat ik het zelf moest uitstippelen. Daar ben ik wel door veranderd. Ook pas toen ben ik gaan nadenken over: Wat is dit eigenlijk allemaal, hoe functioneert dat en wat wil men allemaal van mij en wat wil ik eigenlijk zelf allemaal. Ja, dat is toch wel de laatste vier, vijf jaar vrij explosief gebeurd hoor. Daarvoor heb je gewoon geen tijd voor, geen zin ook want ach ja, die school dat was het gewoon. En daarnaast maak je het beste ervan en was er helemaal geen reden om je af te vragen van: Ja, waarom doe dat. Ik denk dat er maar, nou ja, dat een hele hoop mensen er veel minder mee bezig zijn, die gewoon doen en doorgaan, en niet blijven stil staan bij dingen of zo. Ja, ik wil toch altijd stil staan bij dingen en me afvragen: Waarom moet ik nou iets doen of waarom zou ik het eigenlijk doen, waarom is het zo zoals het is. Nou, een hoop mensen hebben daar minder last van. Ik denk dat het toch maar een kleine groep is, die er altijd tegen

aan zitten te hikken van: Waarom is het zo zoals het is en waarom kan het niet anders? En ik wil dat het anders wordt en dat soort dingen". "Ik denk dat dat je in principe, ja iedereen moet op dat moment onder die omstandigheden waarmee die geconfronteerd wordt eh.. moet ie op een gegeven moment zijn eigen leven gaan uitstippelen en eh.. ja misschien de omstandigheden waaronder het moet zijn, maar op zich eh.. ja, je moet zelf keuzes gaan maken".

De ervaringen van hun ouders zien ze als die van een vorige generatie. In hun eigen leven kun je daarmee minder goed uit de voeten. "Je moet niet vergeten: Je moet het zelf ook ontdekken namelijk. Dus je wordt zelf ook in die periode compleet heen en weer geslingerd tussen oer-conservatief en hypermodern. Weet je helemaal niet meer hoe alles in elkaar zit. Dat moet je allemaal zelf ontdekken. Dat is het moeilijke, want je ouders kunnen je daar ook niet bij helpen". "Vroeger zat ik in dat beschermde milieu van mijn ouders en nu zie ik dus wel andere dingen. Ik vind het wel vaak moeilijk, ja. Nou, toch een beetje schipperen om toch een beetje eigen dingen vast te houden. Niet mee te gaan met anderen, maar je eigen standpunten en principes te hebben. Niet af te glijden..".

In plaats van een klasseoriëntatie — het jezelf rekenen tot een bepaalde klasse -ontwikkelen ze eerder een 'categoriaal perspectief', waarin ruimte aanwezig is voor het presenteren van flexibele, vaak contextgebonden, identiteiten. Identificatie met een categorie of meerdere categorieën worden gebaseerd op eigen levensontwerpen en referentiekaders. "Ik reken mezelf tot de verstandige homo's (lacht). Ja. Homo's zijn mensen, net als hetero's. En bij hetero's heb je bepaalde lagen van de bevolking en die heb je ook in homo's. En waar ik mezelf dan bij reken, ja dat is.. Je hebt er verstandige bij. Je hebt er elitaire bij, je hebt er kansarme bij. Je hebt er vervelende bij, je hebt er hele aardige bij. Je hebt natuurlijk de vreselijke felle homo's, je hebt de normale homo's. Zo zie ik dat. Ik zie dat niet in lagen of zo, sociale lagen". Het eertijds traditionele identificatienetwerk, vooral gebaseerd op nabijheid en overeenkomsten in maatschappelijke posities en levenslopen, wordt daardoor diffuser. "Ik heb er helemaal geen problemen mee dat er bepaalde klassen zijn op een gegeven moment hoor, want je hebt ook bepaalde groeperingen. Wat is dan op een gegeven moment een klasse en wat is een groepering?". We zullen evenwel zien dat ze in hun politiek-democratische oriëntatie wel gebruik maken van het begrip 'klasse'; het verwijst dan naar structuurkenmerken van politieke onmacht en uitsluitingsprocessen van bepaalde maatschappelijke groeperingen — het thema van de onderklasse.

11.8 Conformisme-oriëntatie

Het burgerlijk conformisme van de middenklassen, gebaseerd op toekomstgerichte investeringen (door middel van zo hoog mogelijke onderwijsdeelname) als realisatievoorwaarde voor een goede maatschappelijke positie (een betaalde baan met status) en het handhaven van een respectabele, aan de dominante cultuur ontleende, levensstijl en gezinsvorming, heeft voor deze jongvolwassenen geen aantrekkingskracht meer. Dit

houdt in dat de sociale conformeringsdruk vanuit dit milieu, met name door de ouders, niet meer werkt. Daarvoor in de plaats komen nieuwe en veelal geïndividualiseerde zingevingsidealen, zij het met een zekere ondersteuning door gelijkgestemde zielen of ideologische verankering op basis van bijvoorbeeld nieuwe sociale bewegingen. Er is, zo kan men zeggen, sprake van een post-modern levensgevoel met een zeker cultuurrelativisme. Dit houdt vooral dat men het eigen handelen moet kunnen rechtvaardigen net zo als anderen hun handelen moeten kunnen rechtvaardigen. Dit impliceert evenwel niet dat alles kan of mag. Gedrag dat anderen schaadt wordt duidelijk afgewezen. Daaronder vallen bijvoorbeeld gewelds- en vermogensdelicten, discriminatie en uitsluiting. Daarentegen kunnen ze wel weer 'armoedecriminaliteit' billijken. Ook voor zichzelf kunnen ze 'nood breekt wet' vormen van criminaliteit voorstellen. "Als iemand eh.., eh.. een lage uitkering heeft, dan eh.. kom je op het verhaal van eh... Ja, ik vind gewoon: Als iemand dat aanvult tot een redelijk niveau of zo, waarvan ik denk eh.: Het is helemaal niet buitensporig. Dat is helemaal niet raar of zo, dat iemand zoveel geld nodig heeft om in de maand rond te komen en als men dan steelt van een grote supermarkt of het proletarisch winkelen dan heb ik daar ook absoluut geen gewetenswroeging mee. Die hebben volgens mij zat geld of zo. Nou hmm, nou niet bij het midden-en kleinbedrijf, liefst bij de grote jongens, die het kunnen missen eigenlijk. Van eh.. en ze brengen het niet naar je. Dus als je denkt, dat je dat nodig hebt dan moet je het gewoon zelf op gaan halen. Ik ben er zelf niet zo'n held in, geloof ik. Eh.. ik heb zo'n idee van: Ik zal maar een boek jatten of zo wat je mooi vindt en wat je niet kan betalen enne ze wordt betrap. Dat vind ik, dat weerhoudt mij gewoon. Als je op een gegeven moment in een positie komt, dat eh.. het echt niet meer gaat. Als ik denk van: Nou, het lukt gewoon niet meer, dan denk ik dat ik ook wel over de bezwaren heen stap. Van: Nou eh.. dat ik eh.. gepakt zou worden. Dat risico neem ik dan wel, want dan heb je niks meer te verliezen. Ja, dat, dat zou ik dan ook wel doen, daar zou ik geen enkel moment eh..". Alhoewel er dus bepaalde rationalisaties worden ontwikkeld voor de lichtere vormen (proletarisch winkelen), zouden ze zelf, nu ze wat ouder zijn, toch eerder aan bezuinigen denken. "Nou, ja, als je op een gegeven moment geen geld meer hebt... Ik zou wel proberen zoveel mogelijk en zo goed mogelijk te verdelen en uit te zingen..".

Hun kritische houding werkt ook door naar hun oordelen over het functioneren van de politie en de legitimiteit van het rechtssysteem. "Eh.. als ik zeg van: Eh.. dat ik weinig problemen heb met een eh.. een moreel, met zeg maar een winkeldiefstal door, door iemand met een lage uitkering of zo. Nou dan automatisch als de politie zo iemand op eh.., als ie gepakt wordt, nou dan gaan we veroordelen of zo, terwijl ik gewoon vind: Dat had voor mij niet gehoeven gewoon. Ik denk dat er wel andere zaken aan te pakken zijn, alhoewel natuurlijk de middenstand eh.. moord en brand schreeuwt over de stijgende winkeldiefstallen enzo. Dat is een kwestie van belangen die, die en de politie die moet eh.. ja, je zit ervoor eh.. erop toe te zien, dat de wetten nageleefd worden en eh.. ja, dan kom ik ook op het hoofdstuk van: Dat ik vind dat de wetten voor bepaalde mensen gunstiger uitvallen en voor andere mensen niet gunstig en die houden ook geen rekeningen, minder rekening in ieder geval met de posities waarin bepaalde mensen verkeren". Het justitiële systeem gaat volgens hen uit van verkeerde prioriteiten. "Ik

vind op dat eh.. de witte-boorden criminaliteit of zo, die heeft bij mij veel meer eh.. meer, dat vind ik veel belangrijker dat ze daar es wat meer op toe gaan zien dan eh.. op die kleine pieterpeuterigheden, maar eh.. dat vind ik niet zo belangrijk eigenlijk. Als het niet eh.. die paar kleine dingetjes van, als je d'r wat op let dat mensen mekaar de hersens niet inslaan enzo, dat moet wel gegarandeerd blijven natuurlijk, maar ja, ik, ik heb toch het idee dat de politiek heel vaak de belangen van de verkeerde mensen staat te verdedigen".

Hun non-conformisme stoelt niet alleen op de afwijzing van een burgerlijke levensstijl, maar heeft ook politieke (maatschappijkritische) dimensies. In die zin kunnen ze ideologisch worden beschouwd als 'wereldverbeteraars'. "Buiten-parlementair. Gewoon door eh.. door zelf wat eh.. zelf mee bezig te zijn. En eh.. bijvoorbeeld in zo'n wereldwinkel gewoon mee te werken aan een stukje bewustwording, hoop ik dat ik inderdaad op die manier eh.. mee kan helpen het denken es een keer een andere richting op te sturen dan waar het altijd eh.. heen gaat". Ze stellen zich te weer tegen uitbuitingsrelaties en machtsmisbruik. "Ik heb niet echt het idee of zo dat er een groep idealisten in de Tweede Kamer zitten. Ik heb echt wel eh.. het idee dat d'r eh.. de belangen van eh.. bedrijfsleven enzovoort, enzovoort eh.. onevenredig zwaar getild worden en die van de gewone eh.. mensen met een uitkering minder. Dat wordt allemaal ondergeschikt gemaakt aan de economische groei, die welvaart, hè. Dat is, dat staat gewoon bij alle eh.. beslissingen die ze nemen, staat dat voorop. Dat wordt dan heel snel vertaald naar werkgelegenheid toe. De werkgelegenheid, maar het is altijd goed voor iemand zijn beurs. Dat eh.., dat vergeten ze er altijd bij te vertellen en dan denk ik er wel over na". Ze vinden dat mensen meer voor zichzelf moeten opkomen. "Als je werkloos bent en je wordt gepakt of zo dan eh.. is toch het minste wat je kan doen, is voor jezelf op gaan komen. Van hé: Eh.. jullie kunnen wel denken dat ik het ruim heb, maar dat is niet zo. Dus ik kan eigenlijk niks meer missen. Dat is toch een hele redelijke vraag die iedereen eh... Er bestaat gewoon veel te veel schroom nog om voor jezelf op te komen in dat soort dingen. Dat moet echt nog nijpend worden. Het moet zo kort worden dat je niks te eten meer hebt, of dat je je huur echt niet meer kunt betalen voordat mensen de straat opgaan, enne ja, dat soort dingen speelt. Tv enzo speelt een hele hoop mee. Mensen kunnen tv kijken en die kunnen nog dit en die kunnen nog dat. Dus eh.. waarom zouden ze zich druk maken om politieke beslissingen, waar ze toch niks over te vertellen hebben? Je bent steeds minder zeker van je werk enzo. Als je iets hebt. Je komt toch wel steeds meer op de tocht te staan. En je kunt minder eisen gaan stellen, wat je kunt niet al te kritisch zijn, want als je al te kritisch bent dan staan er voor jou zevenhonderdduizend anderen. Ik denk dat deze tijd gunstig is voor werkgevers of zo. Men kan gewoon veel hogere eisen gaan stellen aan personeel en ja, ook met inkomens. Je hoeft het niet zo nauw te nemen, want als je werken wil dan eh.. accepteer je het wel. Anders lig je eruit op een gegeven moment. Het is ongunstig voor iemand die werkt, in feite in deze situatie. Dat gaat weer ten koste van de solidariteit onderling hè. Dat mensen die wat ouder zijn, die wat minder snel zijn, die liggen er het eerste uit. Dat soort zaken is in mijn visie echt een hele dikke verslechtering. Dat is juist weer die zorg voor elkaar is dat juist gewoon weer helemaal vreemd. Steeds meer op jezelf richten alles

hè. En ik denk dat dat bij de jeugd toch ook wel gaande is hoor. Ja, het is een harde maatschappij, en er zijn afvallers en je moet gewoon hard voor jezelf wezen om niet een afvaller te worden. De schuld ligt primair altijd bij degene die het niet lukt en de maatschappij die voelt zich daar niet verantwoordelijk voor. Terwijl die toch in eerste instantie verantwoordelijk is. Maar, en als er dan ook nog mensen zijn die er uitgevalen zijn en die daar dan ook nog vrede mee kunnen hebben, dan wordt het helemaal ingewikkeld. Want je wordt ook niet geacht om nog gelukkig te zijn als je werkloos bent. Je moet stokongelukkig zijn. Het is toch een straf of zo. De maatschappij die zit niet echt om je te springen. Ik denk ook dat dat gewoon ook totaal meer op ingesprongen zou moeten worden. Dat de overheid daar gewoon niet alleen zou moeten zeuren om banen enzo, maar d'r zijn gewoon best een hele hoop mensen die zeggen: Okee, ik ben werkloos, ik maak zelf wel activiteiten voor mezelf, maar dat de overheid daar gewoon wat flexibeler mee omgaat. Daar es meer geld in wil stoppen enzo, wat voor voorziening, bijvoorbeeld de Sociale Dienst minder moeilijk over doet, van: Nou ja, hij heeft er vrede mee, en mag dat dan alsjeblieft. Dat denken, arbeid is toch nog iets of zo, dat ook. De grootste groep Nederlanders vindt dat arbeid gewoon de voorwaarde is om gelukkig te zijn. En dan bedoel ik heel sterk: Betaald werk. Vrijwilligerswerk wordt niet eens als arbeid gezien of zo. Ik zie zelf het verschil niet zo tussen werk, waarvoor je wel of niet betaald krijgt. Ja, mijn uitkering stelt mij in staat om te leven en dus die dingen te doen die ik wil doen met de beperking van de grootte van de uitkering, hè. Maar het is niet zo dat het zo krap geworden is, dat ik zeg: Ik moet een baan hebben".

11.9 Maatschappelijke en culturele oriëntatie

In deze levensstijl wordt de culturele middenklasseoriëntatie met betrekking tot belangstelling voor 'hogere vormen van cultuur' en participatie daaraan gecombineerd met elementen van een meer avant-gardistische jeugdsubculturele oriëntatie. De combinatie biedt een breed palet aan mogelijkheden voor de ontwikkeling van individuele smaakvoorkeuren en stijluitingen. Cultuurdeelname hangt er niet zo maar een beetje bij, maar staat redelijk centraal in deze levensstijl. Ook vakanties en reizen kunnen daaronder begrepen worden; het geeft ruimte aan een wat meer kosmopolitische blik en contrasterende ervaringen. Dit wordt weerspiegelt in hun kijk- en leesgedrag. Het belang van deze media wordt gekoppeld aan het op de hoogte blijven van wat er in de wereld gebeurt, nieuwe ontwikkelingen e.d. "Actualiteitenrubrieken als het even kan". Ook zij 'zappen' natuurlijk, maar hun afwijzing van bepaalde programma's is duidelijk. Als ze al kijken dan met een zekere ironie. "Nou komt het nog, hè, in Studio Sport. En later krijg je nog die interviews er achter aan. Nou daar ken je helemaal wel strontziek van worden. Van: Stel, je had dat en dat gedaan? Ja. En je had misschien dat en dat kunnen doen? Och, och, och. Ongelofelijke clichés. Ja, daar word je toch ziek van. Maar ja, de meeste mensen vinden sport prachtig". "Kijk, eh.. ik probeer selectief televisie te kijken. Een avondprogramma, als de VPRO uitzendt, dat vind ik nog wel een programma wat de kijkers nog wel, een programma die de kijkers nog wel een beetje serieus neemt. En

als ik verder nog wel 's een avond zin heb om eh.. me 's heerlijk te amuseren, dan ga ik ook wel naar Ron Brandsteder kijken of zo, maar eh.. dat heeft eigenlijk niks met kijken te maken. Dat is gewoon zitten in een stoel en nou ja.., het komt allemaal wel. Er zijn een aantal programma's die ik wel de moeite waard vind. Dat zijn voornamelijk informatieve programma's die me wel interesseren. Daarbuiten om, als ik behoefte aan ontspanning heb, maar zo door de week eh.. ik heb eh.. toch wel vergaderingen en dat soort dingen. Ik denk, dat je eh.., kijk misschien eh.. nou drie avonden in de week kijk ik televisie, zou je zo, denk ik, gemiddeld kunnen zeggen. Als ik geen televisie kijk dan heb ik de radio aan of een plaat op staan".

Vergeleken met leeftijdgenoten vinden ze zich zelf meer maatschappelijk en cultureel geëngageerd. "Ze zijn van dezelfde leeftijd, alleen, ja, a-sociaal mag je misschien niet zeggen, maar wel a-socialer. Anders. Minder serieus. Anders. Gewoon anders. Als het journaal op televisie is dan zetten zij het af en ik zet het aan, dat is het verschil. Zoiets bijvoorbeeld. Als er een actualiteitenprogramma is, dan zetten zij hem op André van Duin. Wat dat aangaat ben ik gewoon wat maatschappelijker geïnteresseerd. Maar die kom je vaak niet tegen, de mensen die daar in geïnteresseerd zijn, denk ik, en mensen die, als ze dan geïnteresseerd zijn, daar nog tijd voor hebben. Ik kom die mensen heel erg weinig tegen. Daar trek je niet zoveel meer mee op. Toch niet. Het begint me een beetje te irriteren steeds. Het is toch een ander slag mensen".

Pop-muziek is voor hen belangrijk. "Muziek is een hobby van me. Popconcerten, ja, vind ik leuk. Die zijn hier niet in Drachten, je moet altijd naar Rotterdam of Amsterdam. Nou, de laatste keer zijn we naar (onverstaanbaar, S.M.) Hollywood geweest. Dat was heel goed. En naar Sting zijn we geweest. Pink Floyd gaan we heen. Simply Red komt ook naar Nederland, daar wil ik ook graag heen. UB 40, Tina Turner gaan we heen. En nou, als David Bowie komt wil ik erheen. U2 komt ook nog, vind ik ook heel leuk. Dat soort dingen". Hun muzieksmaak is vrij eclecticisch. Ze laten zich niet leiden door hitparades of door modieuze trends. "Ik luister vrij veel naar muziek. Keith Jarrett. Gitaar, hou ik wel van, grappig. Och of eh.. UB 40. Zit ik thuis dan eh.. draai ik wel een keer wat rustigere muziek, klassiek, verschillende soorten muziek. Ik wil me ook niet uitsluiten voor een bepaalde soort van muziek".

In hun leesgedrag zien we een zelfde brede belangstelling. "Och dat eh.. zijn verschillende dingen eigenlijk. Dat kan ik niet op een lijn eh... Och alle mogelijke soorten (boeken, S.M.)". "Ik lees, eh.. ja ik lees vooral op eh.. ja, ik lees vooral boeken, bedoel je dan. Kranten dan pik ik de koppen en als me wat interesseert lees ik en eh.. dan lees ik gewoon nog een hoop eh.. dingen over eh.. derde wereld enzovoort, enzovoort en dan gewoon eh... Ik ben op dit moment bezig met een, eh.. ik probeer dit jaar alle boeken van Louis Paul Boon te lezen en daar ben ik al aardig in gevorderd". Het lezen van kranten is vooral een kwestie van bij willen blijven. "De Volkskrant. Ja, dat schiet er soms bij in en soms dan lees ik hem echt van A tot Z. Maar ik vind het echt heerlijk, ik wil hem niet kwijt".

De participatie aan de 'hogere' vormen van cultuur is wisselend. Bij schouwburg en muziek-uitvoeringen spelen, naast tijd en geld, ook subjectieve factoren een rol als bijvoorbeeld ambiance gebouw, aanbod repertoire e.d. "Ik heb vaak de mogelijkheid er niet toe omdat je kaarten van tevoren moet bestellen en als er iets komt, nou ja goed. Eh.. ja, vorige week was er iets van het DAF, geloof ik, het Drachtse anti-fascistisch comité, wat wel interessant was. Maar echt toneel- of muziek uitvoeringen eigenlijk zelden, hier in de Lawei. Zoek ik meestal andere plaatsen op". "Kom ik regelmatig. Naar heel serieuze stukken, waar mensen op het toneel worden gezet, karakters met wat diepgang. Niet van die flutstukken. Niet John Lanting... Dat hoeft van mij niet. Daar vind ik niks aan. Maar een goeie... Youp van 't Hek. De laatste keer ben ik er heen geweest, toen vond ik er niet zoveel aan trouwens. Josephine van Gasteren was heel mooi. Nou, dat soort dingen".

Museumbezoek beperkt zich niet alleen lokale exposities. "Vrij regelmatig. Daar reis ik heel Europa eigenlijk voor door. Museum vind ik ontzettend interessant. Ah, ja ik weet niet. Bijvoorbeeld in het Britse museum kan ik uren, kan ik dagen rondlopen. Zijn allemaal verschillende dingen die mij interesseren, de Azteken of de Maya's. Of het gaat over de Griekse of Egyptische of eh.. verschillende dingen interesseren. Museums vind ik ontzettend interessant, daar reis ik zo nu en dan speciaal voor. Bijvoorbeeld voor laatst weer, twee weken geleden ben ik naar München gegaan, alleen Haus der Kunst. Dat ging alleen over eh.., ja zuid-Amerikaanse dingen. Eh.. wat zich vroeger heeft afgespeeld voor de Spanjaarden eigenlijk. Dat was ontzettend interessant, echt dat was een hele complete, hoe zeg je dat, expositie. Was ontzettend mooi. Daar lees je dan ontzettend veel over, zulke dingen. Dat is gewoon fase en dan heb ik die fase weer gehad en dan weer de volgende. Ja, wat me interesseert dat komt toevallig, dat volgt mekaar op dus. Dat varieert van architectuur tot wat weet ik, alle mogelijke dingen. Dat kan ik eigenlijk ook niet zo vastleggen".

Hun cultuurdeelname kan verstrengeld raken met een vorm van politiek activisme. "Vorige week had ik een eh.. komt een tentoonstelling in Lawei over eh.. apartheid, waar klassen kunnen komen en ik moest dus eh... Nou, dat moet begeleid worden door een aantal mensen, dat leek me wel leuk en eh.. er moest ook besproken worden hoe we dat zouden aanpakken. Met nog een meisje heb ik een spandoek gemaakt wat ook weer betrekking had op die toestand. Dat hangt er nou nog buiten bij de Lawei 'Kinderen onder apartheid'. Donderdag was die anti-apartheidsmanifestatie. Moest ik weer dingen regelen en bellen enzo en s' avonds stond ik weer met de stand, daar moest ik ook bij zijn. Eh.. vrijdagochtend weer een vergadering over de tentoonstelling en hadden we zo'n standje, die waren met de derde wereld bezig geweest, proberen geld eh.. bij mekaar te krijgen voor eh.. dakloze kinderen in India".

Toch bekruipt ook hen wel eens het gevoel dat de cultuur vooral voor de hogere kringen is, voor de elite. "Ik vind het wel grote flauwekul dat het (het cultuurcentrum De Lawei, S.M.) zo verbouwd is. Ik heb het idee dat het toch nog voor een heel beperkte kring is die er gebruik van maakt. Ik vind het dan ook zonde om er zoveel geld in te stoppen. Dat geldt ook voor het gebouw waar we nou inzitten (nieuw gemeentehuis, S.M.). Ik denk dat je wel leukere dingen kunt doen met dat geld. Er moet binnenkort vijf miljoen bezuinigd worden op sociaal-cultureel werk en de Lawei en dat gemeen-

tehuis en dat zwembad gaan ze voor een aantal miljoen verbouwen. Dat heeft met elkaar zeker twintig, dertig miljoen gekost. Het is een, het is echt een beetje een dorp met stadsallures, hè. Weet je, het is allemaal zo op de binnenstad, op eh.. op de, op het bedrijfsleven gericht. Ja, ik denk van: Ja, er mag wel eens wat meer gebeuren voor de mensen die er in leven. Het image is niet zo belangrijk, maar als mensen die er wonen, als die maar plezier hebben. Dat vind ik veel belangrijker. Nou eh.. dat, och je moet er hier in Drachten echt zelf iets van maken. Het kan niet te kust en te keur".

Verder zijn ze zelf ook nog creatief actief; ze volgen bijvoorbeeld een cursus fotografie, doen als vrijwilliger mee aan bepaalde theatervoorstellingen, zijn betrokken bij popmuziek. "Een cursus eigenlijk meer. Fotovakschool. Ik zou eerst naar de Minerva in Groningen toe, naar de kunstacademie. Daar heb ik toen maar vanaf gezien omdat het me toch te lang duurt. Ik kan heel moeilijk op een plaats blijven. Het is meer een blok. Het is meer eh.., hoe zeg je dat, schriftelijk en dan zit je weer een week, twee weken op school. Ja overdag, zeg maar om de twee maand, twee weken op school. Ja dat interesseert me ontzettend. Ik bedoel: Ik schilder, ik schrijf veel, ik teken veel, beeldhouw veel. Ik fotografeer veel. Ik heb toch wel tijd voor mezelf zeg maar, om zoiets te doen. Ja, je ontwikkelt je steeds door. Ik geloof: In het begin verlies je ontzettend eh.. met je creativiteit als je werkloos bent, als je werkloos wordt. Vroeger was ik eigenlijk een stuk meer creatief heb ik het gevoel en na die tijd veranderde dat ook weer, dus eh.. dat je steeds meer creatief gaat worden. En ik ben nou momenteel ontzettend veel bezig met zulke dingen".

Vakanties zijn voor deze jongens belangrijk. Een respondent kan worden beschouwd als 'wereldreiziger'. "D'r is duidelijk verschil tussen een reis en vakantie. Vakantie met een bepaald doel ergens naar toe gaan en een reis is meer eh.. confrontatie met cultuur en met jezelf, die je steeds weer tegenkomt. Ben ik drieëneenhalf jaar op reis geweest, met behoud van uitkering, dus daar moet je oppassen. Ben ik vertrokken naar Engeland toe. Daarna is het eh.. ben ik naar Zweden toegegaan. Toen ben ik eh.., dat gaat door tot Zuid-Oost Azië, Australië, dat gaat in Afrika door. Ben ik overal rondgereisd en daar ben ik eigenlijk vorig jaar van terug. India wou ik naar toe. India, dat heb ik ook nog gehaald, anders was ik niet opgehouden. Dit jaar, och ook ontzettend veel gereisd, ook weer in het buitenland. Ik ben eigenlijk meestal op vakantie en toestanden. Ja, ik ben alweer de volgende reis aan het voorbereiden. [...] Ik bedoel: Ik wil me niet vergelijken met iemand anders, maar ik heb ontzettend veel talen heb ik erbij geleerd en ik heb ontzettend veel mensen leren kennen. Mensen op wie ik continu weer terug kom".

11.10 Democratisch-politieke oriëntatie

Deze jongvolwassenen hebben kritisch afstand genomen van de dominante culturele waarden. Toch is hun rol niet die van toeschouwer sec, maar een meer ambivalente. Centraal in hun betrokkenheid staat de optiek van rechtvaardigheid en politieke strijd. "Nou gewoon eh.. in het algemeen bezig zijn met de maatschappij. Hoe zit die in

mekaar, hoe functioneert die? Wie zijn de slachtoffers? En wie zijn de mensen die slachtoffers maken enne ik ben er toch altijd wel mee bezig. Kijken van: Waar zit het onrecht en hoe zou, kun je het veranderen? Ik denk er over na, maar ik heb niet meer de illusie dat ik de maatschappij anders zou kunnen organiseren. Maar ik heb gewoon wel een hoop kritiek op de maatschappij zoals die nou functioneert, enne aan de andere kant ben ik er toch een onderdeelje van. Ik vind gewoon toch wel dat we met zijn allen de tijd door moeten. Iedereen recht heeft op een, op een zinvolle bijdrage, hè. Als dat met betaald werk eh.. voor je eigen gevoel niet een zinvolle bijdrage kan leveren, dan doe je dat op een andere manier. Dat iedereen recht heeft op gelijke kansen en mogelijkheden enzovoort, dat staat voor mij als een paal boven water. Zo functioneert het in deze maatschappij gewoon". Ondanks hun bedenkingen tegen de maatschappelijke ongelijkheid zijn ze geen voorstander van revolutie of geweld. Ze kunnen wel meer activistisch georiënteerd zijn. "Oh, dat doe je op allerlei manieren. Door met mensen te praten, te stemmen, door te demonstreren, zeggen wat je vindt. Je moet ze bewust maken van wat jij denkt".

Ze stemmen links, meestal PvdA, en staan open voor de ideeënwerelden van de zogenaamde nieuwe sociale bewegingen. Dit stemmen is tot op zekere hoogte ritueel. Er zal weinig door veranderen, maar door te stemmen heb je in ieder geval recht van spreken. "Ik vind dat een recht, daar moet je altijd gebruik van maken, sowieso. Het is één van de weinige keren dat je iets te zeggen hebt en dan moet je het ook doen, vind ik. Als je dan niet stemt, dat vind ik toch wel zo iets raars. Meestal Partij van de Arbeid, maar ik heb ook wel CPN gestemd. Ik stem in het algemeen gewoon op het programma". "Je kan wel niet stemmen maar dat betekent gewoon dat je niet gehoord wordt of zo. Dan krijg je geen alternatief aangeboden. Okee, je vindt het systeem niet goed. Daar hebben wij een oplossing voor. Nee, die oplossing is er niet. Dan eh.. dan denk ik van: Nou ja, ik heb, ik word gedwongen te stemmen, omdat ik dan maar eh.. moet kiezen voor het minst slechte".

Ze zijn huiverig voor politici en machtsmisbruik. "In politici heb ik weinig vertrouwen. Ik vind eigenlijk elke vorm van macht brengt toch eh.., elke politiek roept geweld op en dat is fout. Ik ben toch voor eh.., zolang ik over mezelf kan beslissen, zonder schade toe te brengen aan iemand anders, ben ik ervoor. Ik vind: Macht, dat is politieke macht dat vind ik altijd fout".

Ze kunnen zich voorstellen dat kiezers zich afwenden van de politiek door de ondoorzichtigheid, het gebrek aan effectiviteit, de ongelijke verdeling van lasten e.d. "Dat kan ik me dan wel weer enigszins indenken, hoor, dat er weinig interesse is in de politiek. Nou, in de eerste plaats is het te moeilijk voor mensen. Voor mij is het dan nog wel begrijpelijk, maar voor een heleboel mensen is het toch heel moeilijk. En de vertrossing, die zet door, dus.. Ik bedoel: Er komt een voetbalwedstrijd en dan moeten de verkiezingen, die moeten wijken. Dat is toch.., banaal vind ik dat. Dat vind ik dus heel erg. Dat soort dingen". De politiek is zo verstrengeld met allerlei belangengroepen, dat er volgens hen een ondoorzichtig machtscomplex ontstaat, waar gewone mensen geen greep meer op hebben. "Ik bedoel: Wie regeert ons? Zeg ik ook heel vaak: Is het nou

Shell of is dat nou eh.. de regering? Ja, het kapitaal beslist. Absoluut zeker, tuurlijk". "Ik zie politici net als eh.. toch wel eh.. een verlengstuk van de maatschappij en die, die niet eigenlijk de mijne is en een rechtsstaat die niet de mijne is". De politiek houdt zich volgens hen bezig met de verkeerde zaken. "Ik heb toch het idee dat de politiek heel vaak de belangen van de verkeerde mensen staan te verdedigen. Daar heb je gewoon als burger heel weinig eh.. greep op. Veel meer kan ik er eigenlijk niet over zeggen. Ik vind dat het gewoon hopeloos scheef ligt hier en daar".

Hun vertrouwen in een meer rechtvaardige politiek is dan ook gering. Iedereen is uit op eigen voordeel. De politieke 'schandalen' versterken dit gevoel alleen maar. "Dat vind ik dus de smerigste dingen die er gebeuren. Ik denk dat de politiek daar ook een behoorlijke knauw mee krijgt. Het enige feit wat wel goed is: Dat ze de zaak onderzoeken. Maar je kan wel nagaan: Dit zijn schandalen, die komen dan aan het licht en daar wordt dan een parlementaire enquête voor ingesteld, maar kijk maar eens in het gewone bedrijfsleven. Over multi-nationals en dat soort mensen. Dus, ja, ik bedoel.., wat dat aangaat heb ik wel zoiets van: Het helpt toch niks, want zij maken toch de dienst uit. Het kapitaal maakt toch altijd wel de dienst uit. Die schandalen hebben mijn wantrouwen versterkt".

Met name het gebrek aan solidariteit met groepen die in de knel zitten, wordt de politiek verweten. "Een slecht kabinet. Eh.. nou, Nederland dut wat in, heb ik het idee. Het maakt allemaal niet zoveel meer uit. We leven er maar wat op los en: Als ik het maar goed heb. Voor de rest: Er is weinig solidariteit meer van mensen onderling. Heel weinig".

Positief zijn ze over Nederland als sociale rechtsstaat. Negatief staan ze tegenover de aantasting van de verzorgingsstaat. "Het moet anders ingedeeld worden, denk ik. Nou bijvoorbeeld economie, zou je best wel een stuk ander beleid, dat wel. Het is maar net wat voor prioriteiten. Nederland stelt heel andere prioriteiten, denk ik, dan dat ik dat zou stellen. Het gaat het beleid van Nederland. De Tweede Kamer op het ogenblik, de regering. Het gaat totaal om de portemonnaie op dit moment en hoe dat dan terecht zou komen, dat zou hun een worst wezen. En ik wil het algemeen zelf ook wel graag iets meer met mensen rekening houden".

Ze zien dat bepaalde groepen de dupe worden van bezuinigingen. "Ik vind dat er op bepaalde terreinen absoluut niet bezuinigd kan en mag worden. Het is nog steeds zo, dat de zwaarste lasten op de lichtste schouders komen. Als ik lees van een gezin met veertienhonderd gulden... Nou, dat vind ik dus a-sociaal. Kijk, daar wordt de gewone man weer gepakt". In die zin geloven ze dat Nederland nog steeds een klasse-samenleving is. Dat wil zeggen dat er sprake is van kansenongelijkheid en maatschappelijke ongelijkheid voor de meer gedepriveerde categorieën. "Het begint steeds sterker te worden, laat ik het zo zeggen. Die tendens (tweedeling samenleving, S.M.) wordt steeds sterker. Als je het gewoon alleen financieel bekijkt en je kijkt heel zwart-wit, dan is het gewoon een feit dat de rijken steeds rijker worden en de armen steeds armer op het ogenblik hier in Nederland. Nou dat vind ik ongezond". "Ik denk dat het een klasse-samenleving is. Omdat ik denk, dat er ongelijkheid heerst. En dat niet iedereen gelijke

kansen, gelijke rechten heeft hier in Nederland. Alhoewel het in principe natuurlijk wel zo is, je moet ook kijken naar de praktische uitvoering ervan. Ik denk dat dat gewoon in de praktijk ook blijkt of zo. Dat sommige mensen veel meer weten te ritselen en te regelen dan andere mensen en dat heeft alles te maken met de positie die ze in de maatschappij innemen, dat er sprake is van, ja een klasse-maatschappij. Ja tweederangs, derderangs, hè. De arbeider is nou gewoon tweederangs. Er kunnen inderdaad mensen die buiten het productieproces vallen, die gewoon kinderen hebben, die naar school moeten, die niet die dingen kunnen kopen, die niet mee kunnen op dure schoolreisjes, eh.. die met Sinterklaas hun kinderen niet wat kunnen geven. Dan denk ik inderdaad, dat je bezig bent met nog een groep mensen erbij te creëren die nog slechter af zijn dan die mensen, die.. de arbeiders".

Andere thema's waar ze zich zorgen over maken zijn bijvoorbeeld: het milieu, de verrechtsing, het asiel- en vreemdelingenbeleid. De politiek blijft ook wat deze issues betreft in gebreke. "De tendens is inderdaad tegenwoordig, van: Alles moet wijken voor welvaart. En ik vind welzijn gewoon veel belangrijker eigenlijk altijd, zoals het in de jaren zeventig was. Dat is naar mijn idee altijd nog te weinig geweest, want het accent wordt veel te veel gelegd op materialistische dingen enzo, vooruitgang, terwijl ik juist denk dat deze wereld naar de Filistijnen gaat door die vooruitgang. Ik heb nou niet zoveel last van eh.. bedreigingen van derde wereld, oorlogen enzo, maar gewoon eh.. het milieu, eh.. dat zie ik toch eigenlijk wel eh... De club van Rome heeft dat al een hele tijd geleden aangekondigd, van, nou 1970 ongeveer: Als we op deze manier doorgaan dan is het over een eeuw of zo, dan wordt deze planeet aardig onbewoonbaar en dat idee heb ik ook wel. Ik heb niet het idee dat men van de ernst daarvan doordrongen is. Eh.. ik ben wat dat betreft helemaal niet zo, denk ik inderdaad dat eh.. door het beleid wat op dit moment gevoerd wordt, dat er nog minder eh.., dat het accent niet of wel komt te liggen. Dat die welvaart, nog steeds economische groei is veel te belangrijk, wordt het gemaakt. En niet alleen door eh.. CDA en VVD, maar ook door de PvdA. De PvdA, het verschil vind ik hier in zitten dat eh.. de PvdA eh.. de arbeiders ook een video beloven, maar echt eh.. een andere manier van denken hebben ze niet. Ze zijn ook eh.., ja ze nemen het op voor een goed mens die wat slechter af is financieel, die beloven ze wat meer eh.. een betere financiële toekomst of zo, maar eh.. ik vind het niet echt een wezenlijke verandering, niet een ander denken dus. Wat dat betreft ben ik niet zo optimistisch over de huidige ontwikkelingen, eh.. dat het bergafwaarts gaat".

Ze zijn bang voor de verrechtsing van de samenleving. "Ik denk het toch wel erg veranderd is. En erg rechts. Ontzettend rechts aan het worden". "Ik denk wel dat de jeugd, en dat telt niet alleen voor de jeugd, ik denk wel over het algemeen, dat je wel wat een verrechtsing ziet hè. Hoe penibeler de situaties worden, hoe sneller je op een gegeven moment krijgt van: Ikke, ikke. En dan de rest maar eens. Dat ligt steeds weer, de rest en ikke, dat ligt steeds verder uit elkaar".

Ze hebben weinig op met de negatieve labelling van buitenlanders/minderheden. Als dezen zich bedienen van niet-legale middelen, dan kunnen ze dat onder voorwaarden

billijken. "Ah, dat vind ik wel zo grof (terugsturen buitenlanders en asielzoekers, S.M.). Met de jaren zestig toen hadden we mensen nodig. Toen hebben we ze opgehaald en nou moeten ze in één keer weer zo nodig terug. Nee, dat kan niet. Die mensen die hebben net zoveel recht. Ja, hier heet het dan toevallig Nederland, en we hebben dan denkbeeldig een grens om het land heengelegd. Maar het is toch een aanfluiting in principe. Ik vind het grof hoor, ik vind het heel grof. Dat kunnen we niet maken. Het is gewoon zo, in het algemeen, etnische minderheden krijgen gewoon minder snel werk. Dus vervallen ook sneller in dat soort praktijken, op een gegeven moment. Ze hebben geen kansen, dus wat moeten ze dan. En daarnaast zijn er natuurlijk, kijk in Nederland zijn ook eh.. genoeg. Ik bedoel: Als je zegt, zigeuners die hebben ook een bepaalde levensovertuiging, een bepaalde manier van leven, ja levensstijl. Wij veroordelen dat gelijk weet je wel. Maar er wordt niet eerst ook eens van de andere kant gevraagd, weet je wel, van: Hoe doen jullie dat. Dat is allemaal niet belangrijk. Jullie lopen in de weg, oprotten". Dergelijke processen van marginalisering wijzen ze met kracht af. "Daar kan ik me echt boos om maken zo nu en dan, zeg maar, als er verschillende dingen gebeuren, maar ik geloof dat met elke groep gaat eigenlijk, die gediscrimineerd wordt. Kijk, of het nou om homo's gaat of het gaat om buitenlanders of het gaat om die of het gaat om die, ik vind: Elke groep die uit wordt gestoten, vind ik eng". Ze zijn (kritisch) tolerant naar andere levensstijlen. Verder hebben ze hun eigen thema's als de derde wereld, de AIDS-problematiek, die gedeeltelijk samenhangen met aandachtsgebieden in hun levensstijl. Deze gevoelens van verontrusting worden behandeld in de volgende paragraaf.

11.11 Toekomstoriëntatie

Sommigen vinden de ontwikkelingen zo omvattend en bedreigend dat ze uitermate pessimistisch zijn over het voortbestaan van de wereld danwel de mensheid. "Ik ben bang dat het ooit moord en doodslag weer wordt. En natuurlijk wapens, maar ja.., en bang voor Aids. Ja, heel erg bang voor het milieu. Heel erg bang. Ik denk dat dat ons grootste probleem straks wordt. En dan nog die kernbewapening. Dat zie ik dus heel zwaar in. Hoe je dat moet beheersen. En die ontwikkeling van de zure regen. De ozonlaag, al dat soort toestanden. Nou, dat komt. Dat gaat een keer verkeerd. Het zijn allemaal dingen die merken we pas over twintig jaar. Dan zien we pas dat het verkeerd is gegaan. Onherstelbaar. Ik heb nog wel hoop dat bepaalde leuke dieren het overleven". "Gewoon dat milieu of zo, de manier waarop wij bezig zijn deze, ja die aarde een beetje leeg te roven en te ontregelen. Heb ik echt het idee, dat het eh.. dat het voor de komende generaties, ik vraag me af of er straks nog wel een leven mogelijk is. [...] Ja, dat vind ik toch wel jammer, ja. Als je zelf probeert iets leuks te doen of iets voor de maatschappij te doen, wat je zelf zinnig vindt en wat je denkt dat het ook goed is voor de maatschappij of zo, dan is het lullig om te zien dat het toch naar de Filistijnen gaat, ondanks alles. Het zou een reden kunnen zijn om sowieso maar niks meer te doen. Dat heb ik niet zo sterk, maar dat is heel begrijpelijk dat mensen afknappen en denken van

nou eh..: Stemmen doe ik ook niet meer. Ik denk nergens meer over na, ze zien maar. Dat is logisch".

11.12 Materiële zekerheidsoriëntatie en uitkeringsafhankelijkheid

De werkloosheidsbeleving wijkt af van de andere typen in die zin dat ze een alternatief voor een reguliere baan ontwikkeld hebben. "Ik ga echt niet bij de pakken neerzitten, echt niet. Maar ik loop niet alle arbeidsbureaus en dingen af. Ik begin gewoon zelf. Want ik bekijk het altijd zo, van: Daar moet ik het ook van hebben. Ik moet het van mezelf hebben wat dat betreft. En ik kan wel gebruik maken van.. van de heroïne, maar daar moet ik het toch niet van hebben". Het leven is voor hen meer dan alleen maar een baan hebben. "Nou heb ik geen baan. Maar dat houdt niet in, dat de wereld voor mij instort, echt niet. Ik voel mij er echt niet minder om, ja. Ik creëer dan wel weer een manier om gewoon met mezelf gewoon verder te gaan: Dat ben ik. Ik moet met mezelf verder, en niet met die baan alleen, nu. Terwijl ik geen baan heb, ben ik er ook met mezelf nog, hè". Solliciteren heeft nu een lage prioriteit. "Ik solliciteer niet. Ten eerste ik zie ook niks wat in mijn richting komt, of ik moet weer terug vallen op de handel en daar heb ik een ontzettende hekel aan. Ik ben a-commercieel of niet commercieel ingesteld en ik zou het ook niet kunnen. Dat is eigenlijk de enigste tak waar ik in kan. Ik sta wel ingeschreven (bij uitzendbureau, S.M.), maar sta ik hele tijd al ingeschreven. Maar eh.. ja je bent ouwer als drieëntwintig, je bent te duur voor in een winkel te staan, dus daar hoef ik niet op te rekenen". Als ze langer werkloos zijn dan gooien ze als het ware de deur naar de formele arbeidsmarkt dicht. "Nou een vast baantje, dat wil gewoon niet. Ik geloof dat de wereldwinkel, dat zijn gewoon gesubsidieerde vrijwilligers. Het is opgezet door een groepje mensen die vragen gewoon subsidie aan. Als één keer het pand geregeld is en de subsidie van de gemeente dan, als dat één keer draait dan draait het ook, met stands her en der op manifestaties enzo. Er zit niet echt een baan in".

De contacten met maatschappelijke instanties als de Sociale Dienst en het arbeidsbureau worden niet gekenmerkt door conflicten. Ze bezitten de sociale vaardigheden om zich in de gestelde eisen te plooiën. Kenmerkend voor dit type is wat tegenwoordig genoemd wordt een (moderne) calculerende houding. Een dergelijke houding impliceert het in de gaten houden van voor- en nadelen van de verschillende regelingen en een soepele houding aangaande de uitkeringregels. Ze balanceren daarmee op de rand van oneigenlijk gebruik/misbruik. "M'n vriendin die gaat binnenkort verhuizen. Want ik kom binnenkort in de bijstand en dan kan het niet meer. Gewoon financieel. Ik bedoel: Mijn vriendin die werkt voor dertig uur in de week. Dus die houdt er zo'n veertien, vijftienhonderd gulden aan over, zoiets. Nou en dan zou je toch zeker een beetje voor nop werken op een gegeven moment. Technisch gaat ze eruit. Ja, gewoon op papier woont ze bij iemand anders. Ja, het is wat. Ja, moet je luisteren: Waar moet je tegenwoordig niet bang voor zijn. Dat zie ik dan wel weer. Ja, zij vindt het ook prima. Nee, nee, daar hebben we wat dat betreft geen overleg in (met ouders, S.M.). Dat zie ik

helemaal niet zitten, in dat soort zaken". Ze accepteren de uitkering als iets waar ze recht op hebben. De uitkering wordt gezien als een soort afkoopsom voor de werkloosheid of als een basisinkomen waar vrijwilligerswerk tegenover staat. "Hoe ik het zie? Dat is gewoon m'n inkomen, een compensatie voor een maatschappij eigenlijk, die mij niet aan het werk kan helpen. Die een systeem in het leven heeft geroepen waar ik eigenlijk niet in thuis pas, waar eigenlijk veel te veel mensen zitten. Ik bedoel maar, eh..: Nederland is een rijk genoeg land".

De respondenten weten zich van hun uitkering/inkomen aardig te redden. Hoewel ze minder inkomen hebben dan vroeger, weten ze de tering naar de nering te zetten. Ze zijn niet materialistisch ingesteld. "Ik stel geen eisen. Ik hoef niet dure dingen te hebben en dat soort dingen. Ik denk, dat ik dat voordeel heb op een hele hoop mensen, die ook na een poosje werkloos worden hè. Die dure leren bankstellen hebben en die, die eh.. die levensstandaard toch eigenlijk en daar hebben ze misschien toch wel recht op, die levensstandaard toch vast proberen te houden hè. Van eh..: Dan wor.. dan red je het niet. Maar ik ben het gewoon niet gewend geweest, dus ik kan eh.. behoorlijk improviseren met het geld". Daarnaast kan er nog sprake zijn van bijverdiensten of een verdienende partner. Rechtvaardigingen voor het bijverdienen zijn of de relatief kleine bedragen of het gegeven dat ze er hard voor moeten werken. "Ik ben vrij technisch en eh.. ik heb mijn eigen werkplaats zo langzamerhand wel thuis. Ja, ik ben dan de televisiereparateur van de buurt en ik werk nou nog wel eens een keer zwart bij. Kijk, ik krijg weleens een paar centen, maar je wordt er echt niet rijk van hoor. Als je kijkt hoeveel uren ik er wel soms mee bezig ben". "Je wordt natuurlijk handiger, dus je geeft niet alles op. Je geeft gewoon veertig gulden per avond op terwijl je vijfenzeventig verdient. Ja, dat deed ik toen (respondent nog op school zat, S.M.) ook al. Wat dat betreft ben ik wel een beetje slecht. Nou ja, ik werk er ook voor. En in diezelfde situatie zit ik nu ook met werken. Ik heb dus die halve baan bij de radio. Maar ik werk dus nog steeds in de (naam restaurant, S.M.) en dat geef ik nu dus niet meer op, want ik heb een hele kleine, aanvullende uitkering. Een hele kleine, driehonderd gulden of zo. Als ik die bijverdienste zou opgeven, dan zou ik mijn aanvullende uitkering.., dat scheelt me zeshonderd gulden. Dus dat doe je dan niet. Dan loop je dat risico maar. Het grootste gedeelte van mijn inkomen verdien ik zelf".

Hoewel ze geen morele bezwaren hebben tegen niet-legale bijverdiensten, geldt voor de meesten evenwel dat ze niet beschikken over geschikte kwalificaties voor zwart werk danwel geen netwerkkenis bezitten. "Als ik de kans kreeg om zwart te werken, zou ik het doen. Ja, nou niet veertig uur, dan zou ik best mijn uitkering aan willen vullen tot hetgeen wat ik toch een redelijk inkomen vind. Dan praat ik helemaal niet over caravans en zeilschepen, maar eh.. gewoon dat ik iets ruimer kan leven. Het is ook gewoon, daar heb ik helemaal geen problemen mee. Dat eh.. dat zwart werken dat eh.., dan zit ik met mijn diploma ook niet zo gunstig, hè. Daar kom ik op één of andere manier ook niet tussen, tussen dat kringetje. De meeste mensen, die ik ken, die hebben ook een baan of die hebben inderdaad een HAVO of een sociale Academie gedaan. Die weten niet eens wat het is: Met hun handen werken. D'r zijn gewoon niet zoveel mogelijkheden om zwart te werken".

Ambivalent er zijn ze als het om steunfraude gaat: een uitkering en nog een keer een volledig inkomen door zwart werken wijzen ze enerzijds af, maar anderzijds is dat de verantwoordelijkheid van degenen, die het doen. Daarbij inbegrepen de risico's. "Eh.. ik zou ze, als ik het zou weten, ik zou ze nooit aangeven. Ik zou, ik kies ook in principe. Kijk, dat is het vervelende met keuzes maken hè. Als ik iets over zwart werken zeg, dan zeg ik ook wel weer: Eh.. er wordt in deze maatschappij zoveel gerotzoooid met geld hè. En ik denk: Als ze nou iemand met een minimumuitkering, die kan in een maand vijfhonderd gulden extra erbij pakken. Wie ben ik dan om dat te veroordelen? Terwijl er op grote schaal, ik zat zondag nog naar Gouden Bergen te kijken bij de EEG, ze hebben een begroting van ik dacht zeventig miljard in zevenentachtig, eh.. vijftientachtig. Tien procent daarvan verdwijnt her en der onder de tafel. Zeven miljard gulden en dan zit ik te zeiken dat dat mannetje of dat vrouwtje, dat het heel krap heeft, of dat behoorlijk krap moet leven, dat die dan vijfhonderd gulden in de maand erbij zou pakken. Nou, ik kan er geen problemen mee hebben. Ik zou er niks van zeggen en ik eh.. zou, ik zou, ik vind het ook niet belangrijk genoeg om te protesteren. Maar zwart werken, ik heb er geen problemen mee". "Dat (een volledige baan, S.M.) zou me te gek worden, gewoon. Dan heb je echt een dubbel inkomen. Dan wordt het weer zoiets van: Hoe kan ik zo gauw mogelijk geld verdienen. Daar ben ik niet op uit of zo, maar ik zou eh.. ja, een beetje rianter willen leven, ja. Rianter, dat kan nu niet, want van een uitkering kan je niet riant leven. Ja, dat riant leven dat bestaat niet, gewoon wat ruimer zitten. Gewoon, dat je vijftienhonderd gulden of dertienhonderd, een paar honderd extra in de maand, dat lijkt me wel aantrekkelijk, ja".

Ze geven aan zich doorgaans redelijk te redden van hun uitkering. De strijd om het dagelijks bestaan lijkt minder bitter dan bij sommige andere typen. Ze hebben een wat makkelijker houding en zijn niet echt consumptiegericht; verder wonen ze relatief goedkoop en zijn ze niet zorgplichtig voor kinderen. "Als het geld op is, nou ja, dan is het op. Maar ik doe in principe die dingen waar ik zin in heb en eh.. ja, dan zien we wel hoe ver we komen en eh.. wordt het op een gegeven moment krap, dan moet ik gewoon rustig aan gaan doen. Maar ik zit niet eh.. ach het eten ook, ik ken wat mensen die eten over en weer wat bij mekaar en eh.. dagje overslagen gebeurt ook wel es een keer, een snack en dat soort dingen. Dat doe ik niet omdat ik het zo krap heb maar gewoon makkelijk. Ik heb niet zo'n eh.. hele eisenpakket of zo, van: Eh.. dan moet ik elke dag warm eten of zo. Nee dat eh.. als het geld komt, dan eh.. platen kopen en dat soort dingen, dan ga ik naar de kroeg en eh.. dan ga ik leuke dingen doen".

Maar ook voor hen geldt dat de ondergrens in zicht is. "Ik kan niet meer bezuinigen. Dat zou alleen maar betekenen dat ik eh.. nog iets eerder in de maand gewoon er doorheen zal zijn. Daar zou het op neer komen, maar in principe heb ik het in feite te krap of zo, maar ik heb ja ik roei d'r nog steeds wat door heen, maar ik kan niet sparen en ik kan ook geen grote dingen eh.. sparen als eh.. Ik heb ook geen koelkast of eh.. als andere mensen. Ik heb ook geen telefoon. Ik heb geen wasmachine dat soort dingen dus ik leef in feite al heel eh.. een beetje, ja zoals dat vroeger gewoon was of zo".

Hoewel ze illegale wegen kunnen bewandelen, wijzen ze vermogensdelinquentie af. "Ik fiets er wel door inderdaad, ik red mijn kont wel. Ja, heb je kinderen dan wordt het heel anders natuurlijk. Kijk, op dit moment kan ik mij best wel vrij vlot aanpassen. En eh.. is er iets te kort enzo, dan zorg ik dat het er wel komt op één of andere manier. Ja, niet door misdadig gedoe en stelen of weet ik het wat hoor. Maar dan weet ik de wegen wel te bewandelen, dat ik het op een gegeven moment wel heb. En eh.. ja, ik kan heel makkelijk switchen wat dat betreft. Ja, tot een bepaald niveau natuurlijk. Maar stelen moet ik echt niets van hebben, nee". Wanneer de nood echt hoog zou worden dan zien ze als eerste mogelijkheid toch wel bezuinigen. "Eerst bezuinigen. Nou, als ik van zeven-, achthonderd gulden rond moest komen en daar moest vierhonderd gulden huur af en vierhonderd gulden aan leven in de maand, dat is honderd gulden in de week, nou, dan komt er nog telefoon en dat soort dingen. Nou, ja, als je op een gegeven moment geen geld meer hebt... Ik zou wel proberen zoveel mogelijk en zo goed mogelijk te verdelen en uit te zingen...".

De bemiddelingsfunctie van het arbeidsbureau wordt laag ingeschat. "Ik heb er één keer bericht van gehad. Ik kreeg een briefje thuis: Of ik ook in militaire dienst wou. Had ik net vervangende dienst gedaan, kreeg ik een briefje thuis. Ja, ze vroegen nog mensen als vrijwilligers in dienst. Verschrikkelijk niet. Waar slaat dat nou op, ja".

De contacten zijn dan ook gering. "Nooit, is schijnbaar niet nodig. Nee, ze kunnen niks voor me doen. [...] Ik geloof dat ik niet, heel moeilijk in te delen ben. Ik ben gewoon eh.. ja eh.. vijfentwintig, zesentwintig jaar, ik ben gewoon veels te duur. Ik bedoel: Mijn kans op werk is nul, dat weet ik zelf ook, zo is het. Als ik daar echt m'n waarde in moest leggen dan ging het niet, maar goed eh... Nou, verder doen ze ook niks". "Weinig. Ik ga mijn kaart verlengen en eh.. dat soort dingen. Nee, niet echt contact mee. [...] Kijk, als ik met gerichte vragen zou komen dan misschien wel. Ze kunnen je ook verwijzen en ze kunnen ook adressen geven of dat soort dingen, maar die vragen leven bij mij niet zo sterk. Dus daar kunnen ze gewoon niet zoveel voor mij doen".

Ze oordelen wel positiever over de Sociale Dienst. Met de bijstandsmaatschappelijk werkende onderhouden ze nauwelijks contacten. Ze hebben daar ook weinig behoefte aan en in de contacten zijn ze vrij afstandelijk. "Hier, voor in die lange hal waar je door heen komt lopen, daar staat één keer in de maand een grote ton. Daar kan je je inkomstenverklaring ingooien. Verder eh.., dat zijn eigenlijk wel mijn contacten met de Sociale Dienst. In het begin met het aanvragen dan moet je een paar keer erheen, een keer een gesprekje. Maar daarna, het hoeft voor mij eigenlijk ook niet zo. [...] Ik zou nou niet eens meer weten wie de zaak onder beheer heeft. Dan moet ik elke keer weer vragen van: Eh.. ze hebben dat verteld van die ambtenaren, dus ik zou op dit moment niet eens meer weten hoe die heet". Ook de meer maatschappelijke werkfunctie van de Sociale Dienst hebben ze niet nodig. "Ik vind de Sociale Dienst wat dat aangaat socialer werken dan het arbeidsbureau. Het contact is dan alleen het halfjaarlijks gesprek. Ja, ik moest dus wel lachen toen ik daar kwam. Nou, ik ben dus een sociaal werker. Maatschappelijk werker?, ik zeg: Die heb ik niet nodig. Maar ach, die man.., een hele leuke man verder, kan ik prima mee opschieten, maar ja wat moet ik er mee.

Ik bedoel: Als ik problemen heb, dan kan ik wel naar toe gaan. Maar ik heb geen problemen. Zowel financieel niet als andere dingen. Dus ja, ik heb er niks te zoeken. Ik moet alleen één keer in de maand een briefje inleveren. Alleen dus financieel, maar voor de rest zie ik niet in wat ze voor me kunnen doen. Ze doen namelijk ook niks voor me. Ze hebben ook nooit iets gedaan".

Er zijn weinig klachten over uitbetaling of eventuele bevoorschotting dan wel verhuiskostenvergoeding. "Nee hoor kreeg ik meteen. Ik heb meteen een voorschot meegenomen, maar ik had er ook weer mensen bij die me extra geholpen hebben dus eh.., dus dat ik niet zes weken hoefde te wachten".

De administratief/bureaucratische rompslomp nemen ze daarbij maar voor lief, alhoewel ze balen van het repeterend karakter van het geven van dezelfde informatie. "Nou ik vind het wel vervelend of zo, dat ik elke maand eh.. verantwoording moet afleggen voor eh.: Wonen d'r mensen bij je in of zo? Nou heb je wat verdiend? Dat soort vragen dat ligt voor de hand hè. Ze moeten elke maand moeten ze weer hetzelfde verhaal weten. Vind ik wel vervelend ja, en je hebt toch het gevoel dat je gecontroleerd wordt op één of andere manier. Het is toch wel vervelend of zo. Het geeft je toch het gevoel van eh.: Dat je niet helemaal meer vrij bent in de samenleving. Dat je steeds verklaringen moet afleggen. Als je nou in een keer een langere periode es even in het buitenland zou willen kijken, dat je allemaal weer eh.. formulieren moet invullen, dat soort dingen. Ik ben niet, helemaal niet vrij wat dat betreft".

Ze zien dat hun keuze een compromis is tussen de eigen soevereiniteit en een relatief laag inkomen. "Ja, je hebt eh.. de vrijheid om gewoon eh.. je tijd in te delen zoals je dat wil. Enne hoe volle agenda je hebt, bepaal je zelf wel. Dat legt niemand je op. Je kan in principe als je werkloos bent één keer in de maand je Sociale Dienstkaart inleveren en één keer in de drie maand je Arbeidsbureau-inschrijving verlengen. Ik vind: Dan kan er niemand iets van je eisen of zo. Ja, misschien nog de Sociale Dienst dat je solliciteert, maar je kan gewoon zeven keer vierentwintig uur per week dat doen waar je zelf zin in hebt. Met de financiële beperkingen die je hebt. Maar je kan je tijd toch zelf indelen".